

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Запорізький національний технічний університет

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни

“БАНКІВСЬКА СИСТЕМА”

для студентів спеціальності

6.030508 «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»,

з подальшою можливістю навчання

за спеціалізацією 7.03050801 «Фінанси і кредит»

всіх форм навчання

ЧАСТИНА 1

2014

Конспект лекцій з дисципліни «БАНКІВСЬКА СИСТЕМА» для студентів спеціальності 6.030508 «Фінанси і кредит» з подальшою можливістю навчання за спеціалізацією 7.03050801 «Фінанси і кредит» всіх форм навчання частина 1/ Укладач к.е.н. доц. О.Ф. Андросова, ст. викладач, О.В. Шестопалова, Запоріжжя: ЗНТУ, 2014.- 80 с.

Укладачі: к.е.н. доц. О.Ф. Андросова, ст. викладач, О.В. Шестопалова

Рецензент: к.е.н., доц. І.І. Куриленко кафедри «Маркетингу»

Відповідальний за випуск: к.е.н. проф. Ж.К. Нестеренко

Затверджено
на засіданні кафедри «Фінанси
і кредит»
Протокол № 10 від 20.06.2014
р.

Зміст

Тема 1 БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	6
1. Поняття, функції та структура банківської системи України	6
2. Виникнення та еволюція банківської справи	12
3. Питання функціонування банківської системи України	20
Тема 2 ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	23
1. Загальна характеристика правової природи Національного банку України	23
2. Основи взаємовідносин Національного банку України з вищими органами держави	27
3. Функції та операції Національного банку України	28
4. Мережа й організаційна структура Національного банку України	40
5. Організація роботи Національного банку України	43
Тема 3 ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	53
1. Сутність і роль комерційних банків, їх класифікація	53
2. Порядок створення і припинення діяльності комерційного банку	59
3. Організаційна структура та управління комерційним банком	68
4. Операції та послуги комерційних банків	71
5. Правова охорона банківської таємниці	77
Тема 4 ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОШОВОГО ОБІГУ І РОЗРАХУНКІВ	85
1. Правове регулювання грошового обігу	85
2. Поняття і зміст розрахункових правовідносин	88
3. Порядок відкриття та закриття рахунків в установах банків	91
4. Правова природа договору банківського рахунка	95
5. Порядок і форми розрахунків у господарському обігу	98
Тема 5 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ	120

ВІДНОСИН

1. Поняття, призначення і види кредиту	120
2. Поняття та елементи кредитних правовідносин	126
3. Правова природа кредитного договору	128

Тема 6 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ 131**ЦІННИХ ПАПЕРІВ**

1. Поняття ринку цінних паперів та його регулювання	131
2. Поняття і види цінних паперів	140
3. Операції банків з цінними паперами	145

Тема 7 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 148**НАЦІОНАЛЬНОГО ВАЛЮТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА**

1. Сутність та основні поняття валютного законодавства	148
2. Система органів, що здійснюють валютне регулювання	152
3. Правове регулювання валютних операцій	155
4. Валютний контроль і відповідальність за порушення валютного законодавства	163

Тема 8 ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА 168**ПРОВІДНИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

1. Суть банківського права провідних зарубіжних країн	168
2. Правова регламентація банківської діяльності в зарубіжних країнах	174
3. Організація і функціонування провідних банківських систем зарубіжних країн	178
4. Інститут банківської таємниці в зарубіжному законодавстві	208

ВСТУП

Банківська система є важливою ланкою виробничих процесів, яка має успішно забезпечувати циркуляцію фінансових потоків. Активність такої діяльності банківської системи позитивно впливає на розвиток національної економіки у цілому. Ефективність банківської системи будь-якої країни визначається її стабільністю та довірою до неї з боку населення. Становлення надійної банківської системи та правових засад її діяльності є одним з основних завдань Програми економічних реформ України на 2010-2014 рр., що підвищить її спроможність забезпечувати стале зростання економіки України. Таким чином, від належного функціонування банківської системи України залежить цілісність держави, її економічна безпека та політичний статус у міжнародному співтоваристві. У зв'язку з цим банківська система та банківська діяльність мають бути правильно організовані на підставі досконалого банківського законодавства. Тому банківська система набуває надзвичайної актуальності.

Тема I

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ ТА ЇЇ РОЛЬ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

1. Поняття, функції та структура банківської системи України

В основу вивчення дисципліни “Банківське право” покладено банківську систему України. У загальному вигляді під банківською системою розуміють сукупність різних видів банків та банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів і надаються клієнтам різноманітні послуги з прийому вкладів і надання кредитів.

Банківська система — це не довільне явище, а складова частина кредитно-грошової системи, елемент економічного базису суспільства, яка розвивається за законами ринкової економіки. Ця система — внутрішньо організована, взаємопов’язана, має загальну мету та завдання.

Банківська система існує в будь-якій країні в певний історичний період і є складовою частиною кредитної системи держави. Умовами нормального функціонування банківської системи є:

1) достатня кількість у країні діючих банків і кредитних установ. Систему слід розглядати як таку, що постійно розвивається і кількісно та якісно змінюється;

2) відсутність у системі зайвих елементів, тобто банківських установ, які не приступили до виконання банківських операцій у встановлені строки, не мають належним чином оформлених ліцензій на здійснення банківських операцій або утворені не відповідно до чинного законодавства та акта засновника про створення;

3) наявність центрального банку, який виступає основним координатором кредитних інститутів та ефективно виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці;

4) існування поряд із центральним банком найрізноманітніших комерційних банків, які охоплюють усі сфери національної економіки і зовнішньоекономічні зв’язки, здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних

осіб;

5) діяльність банків і кредитних установ, які не обмежуються акумуляцією і розподілом коштів підприємств, організацій, а сприяють накопиченню капіталу, активно втручаються в усі сфери економіки.

Банківська система є складовою більш широкої системи — економічної системи, яка розвивається за законами ринку і залежить від економічної та соціальної політики держави.

Отже, банки органічно вплетені у загальний механізм регулювання господарського життя, тісно взаємодіють з бюджетом і податковою системою, системою ціноутворення, з політикою цін і прибутків, з умовами зовнішньоекономічної діяльності. Проте банківська система — це не механічне об'єднання різних банків, а специфічна економічна структура, яка має особливе призначення і виконує спеціальні функції в економіці держави.

Банківська система є законодавче визначеною, чітко структурованою сукупністю фінансових інститутів, які займаються банківською діяльністю. Специфіка банківської системи виявляється в її функціях, а саме:

- а) створення грошей і регулювання грошової маси;
- б) трансформаційна функція;
- в) стабілізаційна функція.

Важливою функцією банківської системи є *функція створення грошей і регулювання грошової маси*, яка полягає в тому, що банки оперативнo змінюють масу грошей в обігу, збільшуючи або зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. У виконанні цієї функції беруть участь усі ланки банківської системи (НБУ і комерційні банки) і вона стосується всіх напрямів банківської діяльності.

Для банківської системи характерна *трансформаційна функція*, яка полягає в тому, що банки, мобілізуючи вільні кошти одних суб'єктів господарювання і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, мають можливість змінювати (трансформувати) величину й строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики.

Крім зазначених функцій, банківська система також виконує *стабілізаційну функцію*, тобто забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку. Оскільки для банківської діяльності характерна висока ризикованість, і банки працюють в умовах

постійної і підвищеної загрози втрати грошей та банкрутства, боротьба з ризиками є важливим завданням не лише окремих банків, а й усієї банківської системи. Банки, виступаючи посередниками грошового ринку, беруть на себе відповідальність перед інвесторами за банківський ризик своїх позичальників. Виконання банківською системою стабілізаційної функції забезпечується прийняттям законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх ланок банківської системи, та створенням належного механізму контролю і нагляду за додержанням як чинного законодавства, так і діяльності банків.

Сучасна банківська система України, як і у більшості країн світу, складається з двох рівнів. У ст. 4 Закону України “Про банки і банківську діяльність” визначено, що банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, які створені і діють на території України” відповідно до положень цього Закону.

Перший рівень банківської системи України представлений Національним банком України, який відповідає за підтримання стабільності національної грошової одиниці та функціонування банківської системи. Національний банк України, як і центральні банки країн з ринковою економікою, виступає емісійним центром держави, банком банків, банком уряду, органом банківського регулювання і нагляду, монетарного та валютного регулювання економіки, впливає за допомогою визначених законодавством функцій та операцій на всі сфери економічного життя країни.

Національний банк України як головний банк держави виступає Координатором діяльності кредитних інститутів і виконує функції управління грошово-кредитними і фінансовими процесами в економіці країни, зберігає кошти державного бюджету України та позабюджетних фондів, здійснює розрахункове обслуговування центральних органів влади. Державного казначейства, бере участь в обслуговуванні державного боргу розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням та виплатою доходу за ними.

НБУ здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від органів державної влади, має право законодавчої ініціативи і в своїй діяльності підзвітний Президентові України та Верховній Раді України.

Як центральний банк держави НБУ здійснює регулювання

обсягу грошової маси, застосовуючи відповідні інструменти, а саме: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; відсоткову політику; рефінансування комерційних банків; операції з цінними паперами на відкритому ринку; депозитну політику; управління золотовалютними резервами; регулювання імпорту й експорту капіталу.

НБУ належить виключне право введення в обіг (емісії) банкнот і монет, він встановлює правила введення в обіг, зберігання, перевезення грошей, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій, організує інкасацію.

Виконуючи функцію банку банків, НБУ забезпечує функціонування платіжної системи, організовує міжбанківські розрахунки, виступає для комерційних банків своєрідним кредитором останньої інстанції, здійснює кредитування (рефінансування) банків з метою підтримки їх ліквідності наданням ломбардних та стабілізаційних кредитів, проведенням операцій РЕПО.

Як орган банківського регулювання і нагляду НБУ здійснює державну реєстрацію і ліцензування банків, визначає правила, що регламентують їх діяльність, встановлює принципи і стандарти ведення бухгалтерського обліку та звітності в банках,

Важлива роль відводиться Національному банку як органу валютного регулювання і валютного контролю, який видає нормативні акти щодо ведення валютних операцій, визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому, видає ліцензії на проведення операцій із валютними цінностями, здійснює контроль за діяльністю банків та інших установ на валютному ринку.

НБУ є юридичною особою, має статутний фонд, який перебуває у загальнодержавній власності, має свою печатку із зображенням Державного Герба України, займається госпдарською діяльністю. Отже, діяльність Національного банку і України скерована на забезпечення єдиної державної політики в галузі грошового обігу, кредитування, фінансування і розрахунків у народному господарстві.

До *другого рівня банківської системи України* належать комерційні банки з різними формами власності, спеціалізації та сфери діяльності.

У ринковій економіці комерційним банкам належить, велика роль, вони акумулюють значну частину кредитних ресурсів і надають

своїм клієнтам повний комплекс фінансових послуг, включаючи кредитування, залучення депозитів, розрахункове обслуговування, займаються випуском і розміщенням цінних паперів тощо.

Сучасні комерційні банки є багатофункціональними установами, що діють у різних секторах ринку позичкового капіталу і фактично займаються всіма видами кредитних і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів. Враховуючи, що основне навантаження щодо фінансово-кредитного обслуговування припадає саме на комерційні банки, їх часто називають “універмагами фінансових послуг”.

За сучасних умов спостерігаються тенденції розмежування функцій та операцій комерційних банків з метою універсалізації їх діяльності, підвищення ефективності банківської діяльності та одержання прибутків.

Різноманітність послуг, що надаються комерційними банками, однак, не означає, що всі вони виконують однаковий набір операцій. Кожен банк визначає сферу своєї діяльності, виходячи з потреб клієнтів, яких він обслуговує. Проте існує низка основних, базових функцій комерційного банку, які дають змогу віднести цей фінансовий інститут до установ банківської системи. До таких основних функцій комерційного банку, що визначають його економічну суть, слід віднести: посередництво в кредиті, посередництво в розрахунках і платежах, випуск кредитних знарядь обігу.

Банківська система України є одним з найбільш динамічно розвинених секторів національної економіки, де перехід до ринкових відносин відбувався досить швидко і де реально відбувається процес демонополізації, діє конкуренція, гроші та кредит набувають ринкового змісту.

Сучасна банківська система країни — це сфера різноманітних послуг своїм клієнтам: від традиційних депозитно-позикових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до найновіших форм грошово-кредитних і фінансових інструментів, які використовуються банківськими установами (лізинг, факторинг, траст тощо). Сучасна банківська система України як система ринкового типу перебуває в процесі становлення і має перспективи розвитку.

Банківська система України становить органічну частину

загальноекономічного комплексу і безпосередньо взаємодіє з економікою країни в цілому, відіграє значну роль в економічних процесах, що виявляється в створенні оптимального середовища для мобілізації й вільного “переливання” капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, приватизації й розвитку підприємництва.

Ефективність банківської системи країни багато в чому залежить від процесу її реструктуризації, здійснення належної державної політики у сфері банківської діяльності.

До цілей державної політики в банківській сфері належать:

- уникнення надмірної концентрації економічної влади, обмеження прояву монополізації і підтримання конкуренції в банківській діяльності;
- забезпечення відповідності діяльності банківської системи грошово-кредитній політиці держави;
- підтримання політики достатньої концентрації банків з метою посилення їх конкурентоспроможності;
- забезпечення додержання законів і правил, що передбачає високий рівень ведення банківської справи;
- задоволення потреб суспільства в різноманітних банківських послугах;
- поліпшення наслідків можливих кризисів у банківській системі;
- забезпечення спроможності банків задовольняти потреби і законні інтереси своїх клієнтів; стимулювання та сприяння високому рівню ефективності й прибутковості операцій щодо розміщення кредитів у різні галузі економіки.

Указ визначив головні правила стратегії та тактики розвитку банківської системи країни, а саме:

- удосконалення правового регулювання банківської діяльності;
- забезпечення стабільності гривні, виконання банками важливої функції — кредитування суб'єктів господарювання та громадян, зростання довіри населення до вітчизняних банків.

На виконання зазначеного Указу було затверджено низку заходів, спрямованих на зміцнення банківського сектора економіки, серед яких підготовка і прийняття низки законів та розробка Комплексної програми розвитку банківської системи України на 2011-

2014 рр. У підготовленій Кабінетом Міністрів України за участю Національного банку України зазначеній вище Комплексній програмі визначено стратегічні цілі подальшої розбудови вітчизняної банківської системи та інструменти, спроможні забезпечити фінансової потреби економічного зростання, подано стислий огляд стану банківської системи України та аналіз існуючих проблем, визначено основні принципи та концептуальні підходи до подальшого розвитку банківського сектора за такими напрямками:

- зростання рівня концентрації банківського капіталу;
- стимулювання притоку іноземного капіталу;
- створення умов для збільшення обсягів кредитування реального сектора економіки, організація та забезпечення ефективної діяльності Українського банку реконструкції та розвитку, універсальних та спеціалізованих банків;
- зміцнення ресурсної бази комерційних банків;
- розвиток конкуренції на ринку банківських послуг;
- удосконалення системи нагляду за діяльністю банків;
- врегулювання в установленому порядку процедури банкрутства банків;
- завершення гармонізації норм бухгалтерського обліку та звітності, за міжнародними стандартами та рекомендаціями Євросоюзу;
- удосконалення порядку реалізації заставленого майна з метою захисту інтересів кредиторів;
- удосконалення банківського законодавства;
- стимулювання зростання обсягів грошових вкладів населення та розширення гарантій збереження таких вкладів тощо. Реалізація Комплексної програми розвитку банківської системи України сприятиме створенню належних організаційних, правових і методичних умов для успішного виконання банківською системою завдань, поставлених перед нею на сучасному етапі розвитку.

2. Виникнення та еволюція банківської справи

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей. На жаль, немає достовірних відомостей про виникнення перших кредитних установ та характер здійснюваних ними позичкових операцій. Однак історичні дані

свідчать, що перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н.е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н.е.), у Стародавньому Єгипті та Римі.

Певний інтерес становить етимологія слова “банк”. Термін “банк” походить від італійського “banco” й означає “конторка”, “лава”, “стіл”, за яким дійснювався обмін грошей. Французьке слово “bancue” означає “скриня”, тобто вказує на функцію збереження чогось цінного.

Багатьма мовами світу слово “банк” завдяки його єдиним кореням має аналогічне значення: bank (англ., нім.), banco (італ., ісп.), bancue (фр.). В українській мові це слово почало вживатися давно за посередництвом французької мови.

За свідченням істориків, перші кредитні операції здійснювалися у Стародавньому Вавилоні, де не тільки обмінювались, гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів та видання по них певних відсотків. Зародилася і подальшого розвитку банківська справа набула в Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено понад дві з половиною тисячі років тому у давньогрецьких містах на узбережжях Середземного, Егейського і Чорного морів. Починаючи з VI ст. до н.е., кілька сотень грецьких міст та їхніх колоній карбували власні монети, вели жваву торгівлю, розвивали грошово-кредитні відносини. Однак інтенсивна торгівля, що велася з використанням різних монет, які карбувалися як державами, так і містами, зумовила виникнення таких учасників торгових операцій, які б розбиралися у монетах, що були в обігу. За цих умов виникла така професія, як міняйли, які розкладали монети на спеціальному столі (від грец. “trapeza” — трапедза) і перевіряли їх якість. Звідси грецька назва — міняйли-трапедзити. Спочатку трапедзити займалися обміном грошей однієї монетно-вагової системи на іншу й перевіряли їх якість, а пізніше здійснювали інші грошові операції. До трапедзи можна було внести коротко-або довгостроковий вклад. Трапедзит здійснював грошові перекази в інші міста, позичав гроші під відсотки, за певну платню зберігав цінності й документи, укладав різноманітні угоди від імені свого клієнта. На кінець V ст. до н.е. трапедза — лавка міняйли, де працювали кілька осіб, перетворилася на прототип сучасного банку.

Як свідчать деякі джерела, винахідцями перших банківських

операцій були не тільки окремі особи (трапедзити), а й деякі церковні установи, де нагромаджувалися значні кошти. Надійним місцем для зберігання цінностей були храми. Злодії ставилися з повагою до вівтарів і не грабували їх. Завдяки вкладам, недоторканність яких гарантувалася поважним ставленням до релігії, грецькі храми (Дельфійський, Делоський, Самоський і Ефеський) перетворилися в своєрідні банківські установи.

Грошовий обіг античного світу, торговельні угоди між полісами Греції та Босфору, діяльність трапез і трапезів поширилась і на південні землі сучасної України завдяки жвавій торгівлі Афін із Босфорським царством, яке розташувалося на Керченському та Таманському півостровах (Північне Причорномор'я).

Історія розвитку банківської справи Нового часу пов'язана з розвитком виробничих і торговельних відносин і започаткована у Середземноморській Європі, особливо на півночі Італії. Зародження діяльності банкірів і відповідно банківської діяльності почалося у XII ст. Розвиток в Італії банківської діяльності і поява перших банкірів пояснюється тим, що ця територія була на перехресті торговельних шляхів, через які європейські держави мали можливість підтримувати зв'язок з різними частинами світу, а це сприяло розвитку торгівлі грошового обігу. На той час відродилася професія міняйли, які займалися під час купівлі-продажу обміном різних монет і здійснювали інші грошові операції.

Пізніше банківська справа поширилась на Північну Європу. В XIII ст. кілька італійських міняйл (із Ломбардії) влаштувалися в Лондоні і почали пропонувати свої послуги комерсантам.

В Європі виникнення банківської справи і поява перших лихварів пов'язано з князівськими дворами і торговими домами пізнього середньовіччя. Утримання князівських дворів у розкоші, марнотратство, необхідність мати регулярну армію зумовлювало дедалі зростаючу потребу у фінансах. Князі були готові для цього залізти в борги, проте щодо християн діяла “канонічна заборона на стягнення відсотка”. Гроші вважали “неурожайними”, а нарахування відсотка — лихварством і за це накладались великі штрафи. Цю нішу заповнили євреї, для яких у багатьох країнах існували обмеження щодо зайняття ремеслами. Євреї ставали посередниками при дворах, добували для князів необхідні гроші. Звідси поява перших приватних банкірських домів, які часто перебували у власності євреїв.

Крім того, поширювачами банківської справи в Європі стали великі та іноземні комерсанти, які як торгові банкіри до додатку до своїх торгових угод здійснювали також операції з обміну грошей та укладали банківські угоди. Згодом банківські операції комерсантів стали їх основною справою.

У XVI ст. з'явилися перші банківські дома — Медичі в Італії, купецькі гільдії Амстердама, Венеції, Генуї, Мілана, які створили навіть спеціалізовані банки — “жиро-банки”, що здійснювали безготівкові розрахункові операції між купцями.

Банківська справа в сучасному вигляді зародилася в період мануфактурної стадії капіталізму, коли виникли банківські дома, які надавали кредит промисловим і торговим капіталістам під помірний відсоток. Досить відомими на той час банківськими домами були: Чайльда в Англії, Ротшильдів у Франції, Фуггерів у Німеччині. Спочатку банки перебували у приватному володінні. У 1694 р. створено перший центральний акціонерний банк Банк Англії, який надавав комерційні кредити, а також мав право випуску банкнот та цінних паперів для оплати урядового боргу.

Першу спробу створення банків у Росії було зроблено у XVII ст. в 1665 р. у Пскові воевода Афанасій Ордин-Нащокин вирішив створити комерційний банк, однак ця ідея не була схвалена центральним урядом і банк так і не розпочав свою діяльність. Поява першого російського банку відноситься до 1733 р., коли указом було створено державний позичковий банк, який значною мірою відіграв роль казенного ломбарду.

У 1754 р. було засновано два банки — Державний займовий банк для дворянства у Москві і Санкт-Петербурзі — для кредитування купецтва, однак ці банки швидко припинили свою діяльність, зіткнувшись з проблемою повернення кредиту. В 1772 р. поряд з банками з'являються спеціалізовані кредитні установи, які приймали внески до запитання і видавали позики або під заставу іпотеки (охоронні каси), або під заставу коштовних металів (позичкові каси). У 1769 р. у Санкт-Петербурзі та Москві було засновано Асигнаційний банк, а в 1786 р. — Державний земельний банк, почали також з'являтися інститути довгострокового іпотечного кредитування. Отже, в цей період у Росії розпочинається формування банківської системи.

В Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. Вона розвивалася разом зі становленням

банківської системи Росії. У ті часи торгівля велась за готівку, а промисловість розвивалась в основному за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту істотно запізнювалось порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі. За умов натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно підвищувати відсоток за кредит. Крім того, впродовж 1769-1774 рр. Росія випустила в обіг паперових грошей-асигнацій на суму 20 млн руб. Усе це і сприяло створенню казенних банків та банківських контор у провінції, які мали намір вдосконалити грошовий обіг в імперії та надавали позики.

Кредитна система в Україні була започаткована в 1781 р., коли Російський Асигнаційний банк відкрив свої банківські контори у Києві, Ніжині, Харкові, а в 1782 р. — у Херсоні. У 1839 р. в Києві засновується місцева контора державного комерційного банку. Указом від 31 травня 1860 р. було створено Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і здійснював низку комерційних операцій, а в Україні діяли його контори (в Києві, Харкові та Одесі). Крім того, в цей період в Україні почали функціонувати великі комерційні банки (Дворянський, Селянський), налагоджувалась мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення.

Після реформи 1861 р. в Україні було створено низку місцевих банків: 20 травня 1864 р. — Херсонський земський банк, що діяв на підставі принципу взаємного кредитування для надання довгострокових позик під заставу поземельної власності, 4 травня 1871 р. — Харківський земельний банк, який видавав позики під заставу нерухомості в українських і російських губерніях. У 1868 р. розпочав операції Київський приватний комерційний банк.

Трохи пізніше засновується Київський промисловий банк і Катеринославський комерційний банк, а в Одесі формується Бессарабсько-таврійський земельний банк, у 1879 р. відкрито Одеський обліковий банк, який здійснював облік векселів. Така ситуація сприяла розвитку товарно-грошових відносин та виникненню промислового капіталу в Україні.

Стрімкий розвиток економіки і нагромадження капіталів у країні наприкінці XIX ст. забезпечили умови розвитку банківської системи Росії в цілому, і в Україні зокрема.

На початку ХХ ст. в Україні фактично діяли три контори Державного банку Росії та 19 його філій, існувала розгалужена система акціонерних банків, значного поширення набули товариства взаємного кредиту (26), міські суспільні банки (38), селянські банки (148), казначейства (112), позичкові каси (66). Крім того, функціонували приватні банківські контори, які здійснювали значну кількість суто банківських операцій.

У радянський період правове становище банків неодноразово змінювалось. Декретами ВЦВК від 14 грудня 1917 р. та Тимчасового робітничого селянського уряду України від 22 січня 1919 р. всі банки та приватні кредитні установи було націоналізовано, а банківську справу проголошено державною монополією. У 1920 р. Україна залишилася без власної грошової одиниці і без банківської системи. Однак у зв'язку з переходом до непу і пожвавленням товарно-грошових відносин виникла потреба у відновленні банківської системи для організації торгового обігу та фінансування народного господарства.

У роки Другої світової війни зберігалось централізоване державне управління кредитною системою та всіма її ланками і аж до другої половини 60-х років Україна не мала автономної кредитно-банківської системи. Тут діяли філії Держбанку, Будбанку, відділення Зовнішньоекономічного банку, державні ощадні каси, кредитні кооперативи та державні ломбарди. Отже, тривалий час у колишньому СРСР банківська система підпорядковувалася адміністративній системі, була надто обмеженою і неефективною. Діяла державна монополія на банківські грошові операції, був відсутній фінансово-комерційний бізнес, не існувало ринку цінних паперів, що позначилось на існуванні банківської системи, яка була нездатна сплачувати і мобілізувати великі грошові кошти. Існування в соціалістичній державі монобанківської системи призвело до створення високого рівня монопольного становища Держбанку країни. Крім того, Держбанк СРСР, функціонуючи як орган уряду, був залежний від нього, що призвело до створення безконтрольної фінансово-банківської олігархії, яка тримала в таємниці дані про золотий запас країни, стан випуску грошей в обігу, розподіл та використання коштів державного боргу тощо.

У 1987 р. у СРСР з метою реорганізації банківської системи було проведено банківську реформу: новоутворені шість банків

(Держбанк СРСР; спеціалізовані банки Агропром-банк СРСР, Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк СРСР, Зовнішньоекономічний банк СРСР) підпорядковувались Раді Міністрів СРСР і одночасно виступали як органи державного управління та юридичні особи, займались господарською діяльністю.

Фундамент нової банківської системи в Україні було закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі Закону СРСР “Про кооперацію” (1988 р.). Перший кооперативний банк “Таврія” зареєстровано в листопаді 1988 р., а перший комерційний банк — Український інноваційний банк заснований у січні 1989 р. в Києві.

Формування нової банківської системи України почалось із побудови незалежної суверенної-держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990р.) та Закону України “Про економічну самостійність України” (3 серпня 1990 р.), у яких було зазначено, що Україна на своїй території самостійно організовує банківську справу і грошовий обіг та створює банківську систему.

Діюча в країні банківська система виникла на основі прийнятого Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону , України “Про банки і банківську діяльність”.

Процес становлення банківської системи. України в новій історії охоплює кілька періодів.

Перший період (1989-1991 рр.). У цей період українські (банки реєструвалися у Москві за таким принципом.

По-перше, були створені міністерські або галузеві банки (понад 15 банків): на основі Мінмонтажу УРСР — Монтаж-спецбанк; Держпостачу УРСР — Укрпостачбанк (правонаступник — банк “Ажіо”); Мінбудмату — Укрбудбанк (правонаступник — банк “Відродження”); Мінлегпрому — Лег-банк; Мінлісгоспу — Лісбанк; Міншляхбуду — Шляхбанк (правонаступник “Трансбанк”) тощо.

По-друге, понад 20 банків були засновані за змішаною ознакою; різні державні та кооперативні установи. Це — Укрінбанк, Градобанк, Перкомбанк, Народний банк, Українська фінансова група, Приватбанк тощо.

По-третє, реорганізовано філії московських банків з “московським капіталом” — Інкомбанк, Східінвестбанк тощо.

По-четверте, продовжували функціонувати банки з державним статусом: Пррмінвестбанк, Агропромбанк “Україна”,

Укрсиоббанк, Ощадбанк і Укрексімбанк.

Другий період (1991-1992 рр.). Починаючи з жовтня 1991 р. відбувається перереєстрація Національним банком комерційних банків. У комерційних банках відбуваються зміни, у складі засновників (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України “Про передачу міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України” з числа засновників виходять міністерства), а державні банки (Промінвестбанк, Агропромбанк “Україна”, Укрсоцбанк) акціонуються персоналом банків, а також окремими клієнтами цих банків. За окремими банками стоять великі промислові комплекси, доходи яких становили основу банківських капіталів.

Третій період (1992-1993 рр.) характеризується створенням банків “нової хвилі” із залученням значного приватного капіталу. В цей час спостерігаються подальший розвиток малих сільських підприємств, акціонерних товариств, залучення коштів новостворюваних державних бюджетних та позабюджетних фондів, відбувається уніфікація пасивів у діючих банках. До них належать: “Аваль”, “Інко”, “Відродження”, “Трансбанк”. Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних “кишенькових” банків (понад 100 банківських установ).

Четвертий період (1994-1996 рр.). Для цього етапу характерне призупинення інфляційних процесів, активізація діяльності НБУ з регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, а все це призвело до банківської кризи та банкрутства окремих банків. У 1994 р. збанкрутувало 12 банків, у 1995 р. — 20, у 1996 р. — 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. В цей період банківська система України перебувала в стані стагнації: відбувається скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мали необхідного сплаченого статутного фонду.

П'ятий період (1996-2000 рр.) характеризується активною діяльністю НБУ у подоланні інфляційних процесів, створенням сприятливих умов для здійснення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці — гривні. В банківській системі спостерігаються позитивні тенденції, вона набуває ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки та їхні представництва (всього

було зареєстровано 14), відбувається зміна акціонерів продажем і перепродажем банків (70), а також здійснюється реєстрація нових банків (5).

На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування розпочалося раніше, ніж в інших секторах економіки. Саме банківська система повинна відіграти важливу роль у створенні оптимального середовища для мобілізації й вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, приватизації й розвитку підприємництва.

3. Питання функціонування банківської системи України

Сучасна банківська система України як система ринкового типу перебуває в процесі розвитку і потребує її подальшого вдосконалення. Механізм функціонування банківської системи постійно змінюється і залежить від обґрунтованого й ефективного визначення змісту діяльності банківської системи України, що розкривається в її головних напрямках, до яких належать:

- закріплення фінансової стабілізації та зміцнення купівельної спроможності національної грошової одиниці через подальше стримування темпів інфляції;

- здійснення кількісного контролю за динамікою грошової маси, яка відповідає реальній зміні внутрішнього валового продукту (ВВП);

- забезпечення купівельної спроможності національної валюти, яка сприяла б збалансуванню інтересів як державних, так і недержавних суб'єктів національної економіки;

- підтримка короткострокової ліквідності комерційних банків Національним банком України;

- стимулювання процесів збільшення вкладів населення в банківську систему підвищенням гарантованості їх повернення через дію механізмів страхування депозитів та орієнтацію комерційних банків на встановлення реальних відсоткових ставок за депозитами з урахуванням рівня інфляції;

- зростання кредитної активності комерційних банків з метою підвищення кредитної підтримки вітчизняних підприємств;

- стимулювання інвестиційної спрямованості в діяльності комерційних банків збільшенням обсягів довгострокового кредитування;

- подальше скорочення частки готівки в обігу;

- утримання валютних резервів в обсягах, необхідних для підтримання купівельної спроможності національної валюти;

- покриття дефіциту державного бюджету за рахунок неемісійних джерел фінансування через подальший розвиток ринку державних цінних паперів і зовнішніх запозичень;

- підвищення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні;

- продовження забезпечення процесу “дедоларизації” національної економіки активізацією привабливості гривневих активів порівняно з вкладеннями в активи в іноземній валюті;

- поточне регулювання системи валютних обмежень та економічних нормативів;

- забезпечення нормального функціонування національної валютної системи, збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів;

- ретельний контроль за капітальними операціями резидентів і нерезидентів на фінансовому ринку України;

- сприяння співробітництву з міжнародними фінансовими організаціями та залучення інвестицій від цих установ для виконання програми стабілізації та структурної перебудови економіки.

Розглядаючи банківську систему України з практичного аспекту, варто наголосити на тих проблемах, що стоять перед банками і впливають на формування повноцінних ринкових засад у банківському секторі.

До основних проблем слід віднести:

- зменшення основного капіталу банків, неможливість банків підвищити розмір статутного капіталу відповідно до чинного законодавства;

- заборгованість господарських суб’єктів перед банками, значний обсяг неповернутих кредитів, що впливає на стан банківських активів;

- висока залежність низки банків від стану державного і місцевих бюджетів;

- нехтування питаннями освоєння перспективних банківських технологій, можливістю впроваджувати банківський

менеджмент і маркетинг;

— концентрація зусиль банків на отриманні спекулятивного прибутку і недостатня увага до кредитування реального сектора економіки;

— слабкий банківський нагляд за функціонуванням банківської системи, недостатній захист інтересів вкладників, акціонерів і пайовиків;

— недоліки чинного законодавства, неврегульованість багатьох юридичних аспектів діяльності банків, небанківських фінансових установ, відсутність системи страхування вкладень громадян, організації процедур санування, реструктуризації та банкрутства банків.

На розвиток банківської системи України впливають й інші фактори. Це насамперед суперечливі політичні, економічні й соціальні перетворення в країні, обґрунтовані та загальновизначені концепції розвитку національної банківської системи і, звичайно, відсутність досвіду побудови національної банківської системи в умовах ринкової економіки, монополізація банківської справи.

Крім того, серед економічних факторів, які впливають на розвиток банківської системи, можна назвати: низькі темпи приватизації рівень інфляції, нерозвиненість ринків капіталу і нерухомості в країні, зменшення доходів, що зумовлює зменшення кількості клієнтів банків, низька якість активів, недовіра вкладників до банків, повільний розвиток малих підприємств і податковий тягар.

На процес функціонування банківської системи впливають також організаційні фактори: нечітка кредитна політика, неможливість передбачити ризик, нестача кваліфікованих банківських кадрів, значні витрати (зокрема, на рекламу, інфраструктуру тощо), нерациональна територіальна структура банківської системи, недоліки у фінансуванні зовнішньо-експортних операцій.

За сучасних умов банківська система України відіграє важливу роль у державі і стає інструментом впливу на економічні процеси як у внутрішній, так і в зовнішній політиці держави. Від її ефективного функціонування залежать розподіл внутрішнього валового продукту і національного доходу, регулювання грошового обігу, кредитування, фінансування та інші економічні і соціальні досягнення держави.

Тема 2

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

1. Загальна характеристика правової природи Національного банку України

У системі центральних органів виконавчої влади України особливе місце посідає Національний банк України. Правове становище НБУ визначається Конституцією України (статті 99 і 100), Законом України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р., а також іншими нормативними актами.

Перехід України до ринкової економіки, створення ефективного фінансово-кредитного механізму зумовив потребу у створенні в 1991 р. Національного банку України, який повинен відігравати важливу роль у здійсненні державної грошово-кредитної політики та стабілізації національної валюти, в організації та функціонуванні банківської системи в Україні. Відповідно до ст. 2 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк України є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються чинним законодавством.

Національний банк України як державний банк країни разом зі своїми філіями є першим рівнем банківської системи України і своєрідним “банком банків”, який виконує базові функції кредитної і резервної системи та обслуговує виконання Державного бюджету країни.

Національний банк є емісійним центром держави, якому належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни. Він провадить єдину державну політику в сфері грошового обігу, кредиту, валютного регулювання, забезпечення стабільності національної грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки.

Національний банк забезпечує управління золотовалютними резервами держави, є єдиним зберігачем державного золотовалютного

запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, інших коштовностей, що належать державі. НБУ з метою безпеки і фінансової стабільності координує діяльність банківської системи в цілому, здійснює функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків, а також інших фінансово-кредитних установ, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках.

Національний банк України приймає на зберігання кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів, виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними, підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності національної грошової одиниці. НБУ забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. Відповідно до ст. 93 Конституції України НБУ має право законодавчої ініціативи, тобто право безпосереднього внесення до Верховної Ради України законопроектів з питань грошово-кредитної політики. Національний банк України представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях, де міждержавне співробітництво передбачено на рівні центральних банків, має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна.

Велике значення для характеристики правової природи НБУ має економічна самостійність центрального банку країни. Національний банк України функціонує як економічний самостійний орган, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених чинним законодавством випадках також за рахунок Державного бюджету України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління НБУ інакше як у межах, визначених Законом України "Про Національний банк України". НБУ

не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також свої представництва за кордоном. Національний банк, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. НБУ як суб'єкт права характеризується складною майновою і фінансовою структурою. Майно Національного банку складається із фондів, основних і оборотних коштів, а також інших цінностей, вартість яких відображується в самостійному балансі Національного банку.

Джерелом формування майна Національного банку є статутний фонд на момент створення банку, а також доходи, одержані від банківської діяльності. Статутний фонд Національного банку створювався за рахунок коштів держави і слугує забезпеченням його зобов'язань. Статутний капітал Національного банку є державною власністю і його розмір становить 10 млн гривень. Розмір статутного капіталу може бути змінений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а в разі потреби — Державний бюджет України.

Доходи НБУ утворюються за рахунок отримання відсоткових доходів за розміщення депозитів та вкладень, надання кредитів, операцій з банками, клієнтами та з цінними паперами, продажу валюти інших держав та проведення інших операцій.

Основним показником. госпрозрахункової діяльності Національного банку є прибуток, хоч одержання прибутку не є метою його діяльності. Заплановані доходи та витрати Національного банку відображаються в кошторисі його доходів і витрат. Кошторис доходів та витрат повинен забезпечувати можливість виконання Національним банком його функцій, встановлених Конституцією України і Законом України “Про Національний банк України”. Національний банк за підсумками року в разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним року позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок

Державного бюджету України наступного за звітним року.

Планування й облік доходів та видатків, а також формування фондів та резервів Національного банку на покриття фінансових ризиків, пов'язаних із виконанням його функцій, здійснюються згідно з положенням, що затверджується Радою НБУ.

Національний банк створює основні, фонди та фонди загального призначення.

Основними фондами Національного банку є статутний, резервний.

Статутний фонд є забезпеченням зобов'язань Національного банку, резервний — використовується для покриття балансових втрат Національного банку. Відрахування до резервного фонду здійснюються за рахунок прибутку Національного банку до досягнення ним розміру статутного фонду. Якщо резервний фонд частково або повністю буде використано на Покриття збитків, то відрахування до цього фонду поповнюються і здійснюються до досягнення ним установленого розміру.

До фондів загального призначення НБУ належать:

- а) спеціальний резервний фонд переоцінки активів і пасивів золотовалютного резерву;
- б) резерв для переоцінки власності банку;
- в) резерв на покриття змін обмінного курсу;
- г) інші фонди (в тому числі фонди пенсійного забезпечення та медичного страхування).

Відповідно до ст. 72 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк сплачує податки згідно з законами України з питань оподаткування.

Національний банк України забезпечує ефективність та надійність платіжної системи, встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб, відіграє провідну роль у процесі створення та впровадження національної системи масових електронних платежів (СЕП). Із січня 1994 р. Національний банк України запровадив автоматизовану систему міжбанківських розрахунків з використанням прогресивних комп'ютерних технологій, до якої нині залучена вся банківська система України. Очолює цю систему Центральна розрахункова палата в Києві, а на місцях діють регіональні рахункові палати, які об'єднуються у загальнодержавну мережу розрахункових палат

України, Ця система обслуговується комплексом програмно-технічних засобів; що забезпечують обмін електронними документами, їх перевірку, аналіз, захист від несанкціонованого втручання.

2. Основи взаємовідносин Національного банку України з вищими органами держави

Особливість правового статусу, завдання і функції Національного банку України визначають характер взаємовідносин його з Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Діючи в єдиній соціальній системі, виступаючи особливим центральним органом державного управління в системі органів держави, НБУ має автономність, його діяльність характеризується оптимальною самостійністю щодо управління грошово-кредитною системою України.

Стаття 4 Закону України “Про Національний банк України” передбачає, що Національний банк як економічно самостійний орган здійснює свої функції та повноваження незалежно від виконавчо-розпорядчих органів держави і не відповідає за політику уряду.

Вищі органи держави й Національний банк з метою забезпечення розвитку ринкової економіки в державі будують свої взаємовідносини на основах всебічного співробітництва. Свою діяльність щодо виконання державної політики в сфері грошового обігу, кредиту, валютного регулювання, забезпечення стабілізації фінансового стану в державі вони здійснюють у тісному взаємозв’язку і взаємодії.

Одночасно чинне законодавство передбачає, що НБУ підзвітний як Президенту України, так і Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Національний банк двічі на рік надає Президентові України інформацію про стан грошово-кредитного ринку в країні. Президент України вносить Верховній Раді України пропозиції щодо кандидатури Голови Національного банку України, призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України прийняттям відповідного Указу. Голова НБУ одноосібно несе відповідальність перед Президентом України за діяльність Національного банку.

Взаємовідносини НБУ з Верховною Радою України виявляються в різноманітних проявах. Зокрема, Верховна Рада України, за поданням Президента України, призначає на посаду та звільняє з посади Голову Національного банку, половину складу Ради Національного банку прийняттям відповідної постанови; затверджує розмір статутного капіталу та кошторис Національного банку та звітність про виконання кошторису.

Національний банк надає Верховній Раді України двічі на рік інформацію про стан грошово-кредитного ринку в державі, звіт про свою роботу, баланс своєї діяльності і зведений баланс банківської системи держави, подає на розгляд Верховній Раді України щороку розроблені Радою НБУ Основні засади грошово-кредитної політики та здійснення контролю за їх реалізацією; голова Національного банку доповідає Верховній Раді України про діяльність Національного банку.

Верховна Рада України здійснює нормотворчу діяльність з питань встановлення виключно законами України засад створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційних ринків. У свою чергу, НБУ, здійснюючи право законодавчої ініціативи, має право вносити на розгляд Верховної Ради України проекти законів щодо грошово-кредитної політики, функціонування банківської системи тощо.

Велике значення для нормального й ефективного функціонування Національного банку України має, з одного боку, чітке розмежування повноважень між урядом і Національним банком, а з іншого – тісний взаємозв'язок і взаємодія з Кабінетом Міністрів України.

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної економічної програми.

3. Функції та операції Національного банку України

Зміст діяльності Національного банку України розкривається через систему його функцій, в основних напрямках функціонування. Для виконання завдань, покладених на цей особливий центральний орган державного управління Законом України “Про Національний банк України” (статті 6 і 7), передбачено такі функції.

Насамперед, ст. 99 Конституції України та ст. 6 Закону України “Про Національний банк України” визначають, що основною функцією Національного банку є створення таких грошово-кредитних механізмів, які спроможні забезпечити стабільність національної

грошової одиниці (гривні) з метою цінової стабільності, стримування інфляції, платоспроможності, що створює передумови для економічного зростання в країні. Стабільність грошової одиниці, як відомо, пов'язана зі стабільністю споживчих цін і курсовою політикою держави. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє забезпеченню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, цінової стабільності, тобто утриманню системи цін на певному рівні підтриманням стабільного курсу грошової одиниці України. Основною метою цінової стабільності і є забезпечення купівельної спроможності національної грошової одиниці, яка досягається завдяки підтриманню низького рівня інфляції.

Відповідно до ст. 7 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк виконує й інші функції.

1. Відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та провадить грошово-кредиту політику

2. Монопольне здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг.

3. Виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування.

4. Встановлює для банків правила здійснення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна

5. Організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу.

6. Визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками.

7. Визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює систему електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації.

8. Здійснює банківське регулювання та нагляд.

9. Веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках.

10. Складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування.

11. Представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків.

12. Здійснює відповідно до визначених спеціальним законом

повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

13. Забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

14. Аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин.

15. Організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот, монет та інших цінностей.

16. Реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку.

17. Бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України.

18. Здійснює сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку.

19. Веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

20. Визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду.

21. Здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

Велике значення для ефективності банківського регулювання має нормотворча функція Національного банку України.

Національний банк видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Щороку Національний банк інформує Верховну Раду України про напрями грошово-кредитної і валютної політики, розробленої Національним банком на наступний рік і на більш тривалий період.

Основними напрямками державної грошово-кредитної політики є:

а) аналіз та прогноз економічної кон'юнктури, яка складається у державі;

б) обґрунтування обсягу грошової маси, що перебуває в обігу на початок і кінець року;

в) методи грошово-кредитного регулювання;

- г) шляхи регулювання рівня облікової та відсоткових ставок банківських та інших фінансово-кредитних установ;
- д) засади валютної політики;
- е) заходи щодо забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці та стійкості її курсу щодо іноземних валют.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) відсоткову політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами, крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права, у тому числі з казначейськими зобов'язаннями на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк встановлює банкам нормативи обов'язкового резервування коштів, при цьому:

а) норматив обов'язкового резервування встановлюється для банків у відсотковому відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті;

б) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні норми обов'язкового резервування;

в) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набуває чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

Національний банк виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування, якою визначаються форми, порядок, умови та ліміти кредитування банків. Національний банк надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою, не нижчою від ставки рефінансування Національного банку, та в порядку, визначеному ним. З метою впливу на грошовий обіг та кредитування Національний банк встановлює облікову та ломбардні відсоткові ставки, розмір яких визначається залежно від рівня інфляції, попиту і пропозицій на кредит на кредитних аукціонах, міжбанківського ринку. Облікова ставка НБУ — це той. відсоток, який комерційні банки сплачують при купівлі коштів на кредитних аукціонах НБУ.

Національний банк України, виступаючи емісійним центром держави, має виключне право на введення в обіг (емісію) гривні і

розмінної монети, організовує їх обіг і вилучення з обігу Готівка перебуває в обігу, у вигляді грошових знаків банкнот і монет. Для друкування банкнот і карбування монет в Україні діють фабрика банкнотного паперу і Банкнотно-монетний двір. Національний банк України визначає систему захисту, платіжні ознаки та дизайн грошових знаків.

Банкноти і монети, які вводяться в обіг НБУ, є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами. Гривня як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається всіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів; а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. Національний банк встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його.

На Національний банк, комерційні банки України покладено обов'язок вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак, платіжності, грошові знаки. Порядок вилучення таких грошових знаків встановлюється Національним банком і регулюється відповідними нормативними актами. Виготовлення з метою введення в обіг або введення в обіг підроблених грошових знаків тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 199 Кримінального кодексу України.

До функцій Національного банку України належить Організація розрахунків та бухгалтерського обліку. Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини комерційних банків та через їхні власні розрахункові системи.

Відповідно до чинного законодавства всі юридичні особи всіх форм власності та видів діяльності, а також громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках в установах банків. В Україні у структурі загальної грошової маси на готівку, яка перебуває в обігу значною мірою поза банками, припадає сьогодні 41,5% усієї готівки, тоді як у розвинених країнах

світу обсяг готівки в складі загальної грошової маси не перевищує 10 відсотків. Держава в особі Національного банку вживає заходів до максимального зменшення в обігу грошової маси.

Усі розрахунки в господарському обігу України юридичні та фізичні особи здійснюють як готівкою, так і у безготівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених НБУ. Порядок ведення касових операцій підприємств усіх форм власності передбачає, що підприємства можуть мати готівку в своїх касах у межах лімітів залишку готівки в касі і використовувати її у межах зазначених норм. Перевірка касової дисципліни суб'єктами господарювання здійснюється органами державної податкової служби, державної контрольно-ревізійної служби, органами Міністерства внутрішніх справ України, фінансовими органами та комерційними банками. За порушення касової дисципліни до винних осіб застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу.

Національний банк також встановлює обов'язкові для банків стандарти та правила ведення бухгалтерського обліку і звітності, що відповідають вимогам законодавства України.

Особливе місце Національний банк України посідає в проведенні валютної політики держави і йому належить активна роль щодо операцій з валютними цінностями.

Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку в сфері валютного регулювання та контролю належать:

- 1) видання нормативних актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю за діяльністю банків та інших установ, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення операцій з валютними цінностями;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- 4) застосування заходів відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства про валютне регулювання.

З метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці Національний банк провадить дисконтну та девізну валютну

політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження.

Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку Національного банку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют купівлею та продажем іноземної валюти на фінансових ринках.

Національний банк України здійснює валютні інтервенції купівлею-продажем валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні. Валютні цінності та інше майно резидентів, які перебувають за межами України, підлягають обов'язковому декларуванню у Національному банку. Порядок і терміни декларування встановлюються Національним банком. Національний банк гарантує таємницю зазначеної інформації.

Визначаючи валютну політику, Національний банк України здійснює заходи, спрямовані на забезпечення поступової лібералізації і децентралізації валютного ринку України.

За сучасних умов дедалі більшого розвитку набуває міжнародне співробітництво в галузі правового регулювання банківської діяльності. У зв'язку з цим Національний банк представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших держав, з міжнародними фінансовими організаціями.

НБУ тісно співпрацює з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції і розвитку, Банком міжнародних розрахунків у Базелі, центральними та провідними комерційними банками Західної Європи та США з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, банківської статистики, складання платіжного балансу, впровадження прийнятих у міжнародній практиці систем розрахунків та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

З метою виконання своїх зовнішньоекономічних функцій Національний банк має право відкривати кореспондентські рахунки і свої представництва за кордоном. На сьогодні Національний банк України встановив кореспондентські відносини з понад 40 зарубіжними банками.

Останнім часом в Україні реалізується стратегія інтеграції її до Європейського Союзу, спостерігається процес гармонізації національного законодавства, приведення його у відповідність з нормами права ЄС. Розвиток міжнародних зв'язків, реалізація програми інтеграції України до ЄС у банківській сфері сприяють

плідному співробітництву Національного банку з міжнародними фінансовими організаціями та співпраці з центральними банками й фінансовими установами розвинених країн.

Національний банк має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками (ст. 43 Закону України “Про Національний банк України”).

Нормальне функціонування банківської системи України, налагодження ефективної банківської діяльності багато в чому залежать від організації банківського регулювання і нагляду. Закон України “Про Національний банк України” містить спеціальний розділ 10 (статті 55-63), присвячений питанням банківського регулювання і банківського нагляду, в якому визначені механізми і засоби забезпечення надійності банківської системи.

Основною метою банківського регулювання і нагляду є забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Національний банк України виконує важливі функції щодо здійснення банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків. При здійсненні державою пруденційного регулювання банківської діяльності велике значення має організація ефективного нагляду за роботою кредитних установ. Ці завдання вирішуються таким способом.

Національний банк здійснює постійний нагляд за додержанням банками банківського законодавства, нормативних актів Національного банку й економічних нормативів, провадить державну реєстрацію банків, філій і представництв та інших кредитних установ і ліцензування банківських операцій, встановлює для банків правила здійснення банківських операцій, бухгалтерського обліку, звітності тощо.

Для здійснення своїх функцій Національний банк має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їх діяльність та пояснення щодо отриманої інформації і проведених операцій.

Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації Національний банк має право безоплатно одержувати необхідну інформацію від органів державної влади і місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності.

Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України.

Одним з найважливіших елементів пруденційного регулю-

вання банківської діяльності є економічні нормативи. До них належать показники відрахування кредитних ресурсів, інших відрахувань, достатності капіталу, платоспроможності і ліквідності кредитних установ тощо.

Національний банк України встановлює такі нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками.

Нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу;
- адекватність регулятивного капіталу;
- адекватність основного капіталу.

Нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність;
- поточна ліквідність;
- короткострокова ліквідність.

Нормативи кредитного ризику:

— максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;

- великих кредитних ризиків;
- максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;
- максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Нормативи інвестування:

- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою;
- загальні суми інвестування;
- ризику загальної (довгої) короткої валютної позиції банку.

Перерахування розміру регулятивного капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день укладення установчого договору.

Національний банк України має право встановити для окремих банків залежно від спеціалізації їх диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче від розмірів, передбачених ст. 31 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Національний банк України визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших фінансових ризиків банків.

Для здійснення своїх наглядових та регулятивних функцій, які виконуються НБУ безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду, він має такі повноваження:

1) здійснює всі види перевірок на місцях банків в Україні (крім перевірок і ревізій фінансово-господарської діяльності), а також перевірку достовірності інформації, що надається юридичними та фізичними особами при реєстрації банків та ліцензуванні банківських операцій;

2) може вимагати від банків проведення загальних зборів акціонерів (учасників) і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення;

3) може брати участь у роботі зборів акціонерів (учасників), засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку.

Національний банк пред'являє вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків.

Нагляд за комерційними банками Національний банк України здійснює двома методами: безвиїзним наглядом та виїзним інспектуванням банків. Безвиїзний нагляд полягає в аналізі звітності, що надається установам НБУ на регулярній основі. Інспекційні перевірки банків на місцях проводяться кваліфікованими спеціалістами служби банківського нагляду НБУ.

На здійснення банківських операцій Національний банк видає комерційним банкам ліцензії (п. 9 ст. 7, п. 2 ст. 44 Закону України “Про Національний банк України”, статті 19 і 20 Закону України “Про банки і банківську діяльність”).

Банківська ліцензія — це документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених законодавством, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою залучення на ринок банківських послуг України комерційних банків та банківських установ, умови діяльності яких відповідають встановленим НБУ обов'язковим вимогам та діяльність яких не загрожуватиме інтересам їх клієнтів.

Відповідно до ст. 19 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк має право здійснювати банківську діяльність тільки після отримання банківської ліцензії. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється здійснювати одночасно діяльність із залучення вкладів та інших коштів, що підлягають поверненню, і надання кредитів, а також вести рахунки.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільну чи адміністративну відповідальність згідно з законами України.

Банківська ліцензія видається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- наявність оплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється цим Законом;

- забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщенням відповідно до вимог Національного банку України;

- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком.

Національний банк України може відмовити у наданні ліцензії, якщо зазначені вище умови не виконані банком протягом одного року з дати державної реєстрації банку. В такому разі державна реєстрація банку скасовується і банк ліквідується.

Висновок щодо можливості видачі банку ліцензії готує територіальне управління НБУ після отримання повного пакета документів протягом 10 робочих днів з дня їх отримання від банку.

У разі позитивного рішення територіальне управління надсилає пакет документів із своїм висновком та клопотанням банку Генеральному департаменту банківського нагляду НБУ.

Висновок про надання комерційному банку банківської ліцензії, письмового дозволу, ліцензій на виконання окремих операцій готує Генеральний департамент банківського нагляду НБУ та передає його і проект відповідного рішення на розгляд Комісії Національного банку, яка приймає рішення протягом одного місяця з дня отримання повного пакета документів. Банківська ліцензія набуває чинності з дня прийняття відповідного рішення Комісією НБУ та оформлення її належним чином на спеціальному бланку за підписом заступника Голови НБУ. За видачу банкам ліцензій встановлена плата у розмірі 130 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Національний банк України може відмовити банку у видачі банківської ліцензії, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів встановлено, що надано недостовірну або неповну інформацію, або якщо банк протягом одного року з дати реєстрації не виконав умови, передбачені правилами НБУ. Рішення про відмову у видачі банківської ліцензії НБУ повідомляє банк у письмовій формі протягом місяця із зазначенням причин відмови.

Банківська ліцензія може бути відкликана НБУ в таких випадках:

- 1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію;

2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

3) у разі порушення банківського законодавства, що спричинило значну втрату активів і настання неплатоспроможності банку;

4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення банку у правову відповідність з вимогами банківського законодавства;

5) недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

Національний банк України негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк упродовж трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути Національному банку України свою банківську ліцензію.

У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії з підстави про виявлення недостовірних даних у документах банк припиняє здійснення всіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів та положень Закону.

Рішення Національного банку України про відкликання банківської ліцензії публікується в газеті “Урядовий кур’єр” або “Голос України” і є підставою для звернення до суду з позовом про ліквідацію банку.

Рішення про відкликання ліцензії на право здійснення банківських операцій є крайнім заходом НБУ, якому мають передувати інші заходи запобіжного характеру відповідно до чинного законодавства.

Рішення Національного банку України про відкликання ліцензії на право здійснення всіх банківських операцій повідомляється всім банкам України.

Чинне законодавство України передбачає, що основною метою будь-якого банку є здійснення ним банківських операцій.

Відповідно до ст. 42 Закону України “Про Національний банк України” НБУ для забезпечення виконання покладених на нього функцій здійснює такі операції:

— надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче від ставки рефінансування Національного банку та в порядку, визначеному Національним банком;

— здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному Національним банком;

— купує та продає на вторинному ринку цінні папери порядку,

передбаченому законодавством України;

- відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

- купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

- зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали й каміння та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

- розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції із золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче від категорії А;

- приймає на зберігання та в управління державні цінні папери та інші цінності;

- видає гарантії і поруки відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

- веде рахунок Державної скарбниці України без оплати і нарахування відсотків;

- виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;

- веде особові рахунки працівників Національного банку;

- веде рахунки міжнародних організацій;

- здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів відповідно до законодавства України, в тому числі за рішенням суду;

- надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче інфляції терміном на 5 років.

Національний банк має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій. У разі порушення Національним банком договорів при здійсненні банківських операцій він несе цивільну відповідальність перед комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами.

Отже, банківські операції, що здійснюються Національним банком України, створюють передумови державного регулювання грошового ринку, а їх перелік наближається до міжнародних стандартів, тобто це операції, які фактично проводять центральні банки розвинених країн.

4. Мережа й організаційна структура Національного банку України

Для ефективної діяльності НБУ велике значення мають мережа його установ та організаційна структура банку, за допомогою яких він здійснює надані законодавством повноваження. Структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням і має функціонально-територіальний характер. До системи НБУ належать центральний апарат філії (територіальні управління), розрахункові палати, представництва банку за кордоном. Головне управління, інженерно-технічний центр, Банкнотно-монетний двір, фабрика банкнотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади та інші структурні одиниці й підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк України в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ Національного банку, його підприємств, затверджує їх статuti та положення.

Для здійснення своїх функцій та керівництва територіальними управліннями НБУ має центральний апарат, який функціонує у Києві. Організаційні основи і структура центрального апарату НБУ затверджені постановою Правління НБУ. До структури центрального апарату Національного банку входять департаменти та самостійні управління з основних напрямів банківської діяльності, зокрема, функціями яких є розроблення грошово-кредитної політики, здійснення банківських операцій, дослідно-аналітичних робіт, а також Організація робіт технічного та адміністративного характеру. В центральному апараті Національного банку функціонують такі департаменти: адміністративний, економічний, банківського нагляду, валютного регулювання, платіжних систем, готівково-грошового обігу, бухгалтерського обліку, монетарної політики, інформатизації, персоналу, міжнародних зв'язків, валютного контролю і ліцензування, фінансовий, юридичний, економічного аналізу, досліджень і прогнозування, банківської безпеки, пруденційного нагляду, внутрішнього аудиту тощо.

Внутрішня структура департаменту неоднакова і деякі з них мають складну побудову. Так, до департаменту валютного регулювання входять чотири управління, а саме: валютних операцій;

прогнозування; валютної політики; методології валютного регулювання та валютного контролю і ліцензування. Департамент економічного аналізу і прогнозування включає; управління ринку капіталів та бірж, оперативного прогнозування й аналізу розвитку грошово-кредитного ринку, управління методології інструментів грошово-кредитної політики та рефінансування комерційних банків. Крім департаментів, у структурі апарату НБУ є самостійні управління: реєстрації та ліцензування й інспектування банків, нагляду за великими банками, з питань роботи з проблемними банками, безвізного нагляду за діяльністю банків, методології валютного регулювання.

Національному банку України також підпорядковані інші установи: Операційне управління. Головне управління. Центральне сховище. Державна скарбниця, Центральна розрахункова палата. Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, інженерно-технічний центр, навчальний центр, банківські навчальні заклади (академія в Сумах, інститут у Львові). Національний банк України має офіційні видання: “Бюлетень НБУ”, “Платіжний баланс України”, “Вісник НБУ”.

Національний банк України виступає як єдина централізована система, якій підпорядковуються всі ланки цієї системи на місцях (територіальні управління). Свої завдання і функції Національний банк здійснює через територіальні управління, які є відокремленими підрозділами Національного банку, що розташовані поза місцем його знаходження і здійснюють свою діяльність на правах філій.

Територіальні управління Національного банку України утворюються відповідно до існуючого територіального устрою України і складаються з Головного управління Національного банку України в Автономній Республіці Крим, Головного управління Національного банку у Києві і Київській області та 23 територіальних управлінь в обласних центрах України.

У територіальних управліннях НБУ структура апарату аналогічна центральному з деякими відмінностями, що впливають зі специфіки їх роботи.

Становить інтерес організаційна структура Головного управління НБУ у Києві і Київській області, яке є відокремленим підрозділом НБУ і йому підпорядковане. Організаційну структуру цього Територіального управління формують 12 функціональних підрозділів (управління і відділи), кожний з яких має певні права й обов'язки. До управлінь належать: готівкового обігу та касових операцій, перевезення цінностей та Організації інкасації, банківського нагляду; організації бухгалтерського обліку, фінансів та звітності; з

контролю валютних операцій та адміністративне управління.

У структурі цього управління також функціонують відділи: економічної роботи та грошово-кредитних відносин, інформатизації; банківської безпеки, персоналу, аудиту та юридичний.

Зазначена структура територіального управління і закріплені за ним повноваження дають можливість здійснювати оперативну діяльність та ефективно виконувати завдання і функції, що стоять перед управлінням.

Філії (територіальні управління) Національного банку не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені Національного банку в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій Національного банку визначаються Положенням, затвердженим Правлінням Національного банку.

Організаційна структура Національного банку України і його мережа, таким чином, забезпечують втілення в життя єдиної державної політики в сфері грошово-кредитного обігу і спрямовані на ефективне функціонування центрального банку країни — НБУ.

5. Організація роботи Національного банку України

Закон України “Про Національний банк України” визначає організацію роботи Національного банку, його керівні органи, їх повноваження та розмежування між ними компетенцій..

Організація роботи НБУ підпорядкована виконанню покладених на нього функцій та його ролі в реалізації економічної політики держави. Очолює Національний банк України Голова, який відповідно до Конституції України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на 5 років.

У разі незатвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України “Про тимчасове виконання обов’язків посадових осіб, яких призначає на посаду за , згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України”. Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Голова Національного банку звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України прийняттям відповідної постанови у разі:

- 1) закінчення строку повноважень;
- 2) набуття законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- 3) заяви про відставку за політичними або особистими причинами, поданої у письмовому вигляді та прийнятої Президентом України;
- 4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісти відсутньою;
- 5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- 6) за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

У ст. 19 Закону України “Про Національний банк України” визначаються повноваження та обов’язки Голови Національного банку, а саме:

- 1) керує діяльністю Національного банку;
- 2) діє від імені Національного банку і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади; з банками; фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами й організаціями;
- 3) головує на засіданнях Правління Національного банку;
- 4) підписує протоколи, постанови Правління Національного банку, накази та розпорядження, а також угоди, Що укладаються Національним банком;
- 5) розподіляє обов’язки між заступниками Голови Національного банку;
- 6) видає розпорядчі акти, обов’язкові до виконання всіма службовцями Національного банку, його підприємствами, установами,
- 7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності Національного банку, крім віднесених до виключної компетенції Ради Національного банку та Правління Національного банку відповідно до цього Закону;

8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність Національного банку.

Отже, Голова Національного банку України вирішує питання оперативного керівництва банком і несе повну політичну і юридичну відповідальність перед Президентом України і парламентом за результати проведення грошово-кредитної політики в державі.

Голова Національного банку має одного першого заступника та трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

Особливий правовий статус Національного банку України, забезпечення єдиної державної грошово-кредитної політики і виконання функцій щодо управління банківською системою держави і регулювання банківською діяльністю зумовлюють потребу в функціонуванні таких керівних органів Національного банку, як Рада Національного банку України та Правління Національного банку України.

Відповідно до ст. 9 Закону України “Про Національний банк України” Рада Національного банку як керівний орган НБУ здійснює такі повноваження:

1) згідно з загальнодержавною програмою економічного розвитку та основними параметрами економічного й соціального розвитку України до 15 вересня розробляє і вносить Верховній Раді України для інформування Основні засади грошово-кредитної політики, здійснює контроль за виконанням їх;

2) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

3) затверджує Регламент Ради Національного банку України;

4) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку та подає Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року прогнозовані відомості про сальдо кошторису для включення до проекту Державного бюджету України на наступний рік;

5) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

6) визначає аудиторську компанію для проведення аудиторської перевірки Національного банку, розглядає аудиторський висновок та затверджує бухгалтерський баланс НБУ, публікує в офіційних друкованих засобах масової інформації щорічний баланс Національного банку;

7) затверджує щороку до 1 липня звіт про виконання кошторису НБУ та розподіл прибутку за звітний бюджетний рік;

8) затверджує рішення Правління Національного банку про участь у міжнародних фінансових організаціях;

9) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених Основних засад грошово-кредитної політики щодо: методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики; окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України; політики курсоутворення та валютного регулювання; розвитку банківської

системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності; вдосконалення платіжної системи; інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;

10) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України щодо, впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

11) з метою забезпечення виконання Основних засад грошово-кредитної політики має право застосування відкладального вето щодо рішень Правління Національного банку з питань:

а) диверсифікації активів Національного банку та їх ліквідності;

б) лімітів позабалансових зобов'язань;

в) формування резервів, покриття фінансових ризиків;

г) порядку відрахувань доходів до Державного бюджету України;

д) мінімального розміру золотовалютних резервів;

е) з інших питань, віднесених до її компетенції. Рада Національного банку не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови Національного банку, членів Правління Національного банку або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб Національного банку.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням Національного банку рішень Ради Національного банку, які є обов'язковими, згідно з законом Рада Національного банку має право звернутися до Голови Національного банку або до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій.

Рада Національного банку складається з 15 осіб.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради, Національного банку, призначені Президентом України та, Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради, Національного банку за посадою.

Членом Ради Національного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів і досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах центральної виконавчої влади України або в банківській установі, чи наукової роботи за фінансовою або економічною тематикою.

Президент України призначає сім членів Ради Національного

банку ухваленням відповідного Указу.

Інші сім членів Ради Національного банку призначаються Верховною Радою України прийняттям відповідної постанови.

Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради Національного банку обговорюються на спеціальному відкритому засіданні профільного Комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Чергове призначення членів Ради Національного банку здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради Національного банку.

Строк повноважень членів Ради Національного банку — сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Припинення повноважень членів Ради Національного банку відбувається у зв'язку із закінченням строку їх повноважень або у разі:

- власного бажання, за умови подання письмової заяви;
- припинення їх громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- набуття законної сили обвинувальним вироком суду у скоєнні кримінального злочину;
- смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісти відсутньою.

У разі вибуття членів Ради Національного банку з передбачених вище підстав допускається призначення нового члена Ради Національного банку до закінчення одного року з дня призначення вибулого члена Ради Національного банку.

Повноваження призначеного складу Ради Національного банку достроково припиняються у разі оголошення їй недовіри Президентом України або Верховною Радою у зв'язку з тим, що виконання Основних засад грошово-кредитної політики за підсумками року не забезпечило стабільність грошової одиниці України. У цьому разі Президент України та Верховна Рада України зобов'язані кожен звільнити своїх представників та призначити новий склад Ради Національного банку.

Президент України звільняє членів Ради Національного банку, призначених ним, ухваленням відповідного Указу, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Верховна Рада України звільняє членів Ради Національного банку, призначених нею, прийняттям відповідної постанови за

поданням профільного Комітету Верховної Ради України, але не раніше ніж через один рік з дня призначення.

Повноваження Голови Національного банку як члена Ради Національного банку достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або в разі звільнення його з посади з Інших причин, визначених Законом України “Про Національний банк України”.

Члени Ради Національного банку здійснюють свої функції на громадських засадах. Членам Ради Національного банку компенсуються витрати, понесені у зв'язку з виконанням ними повноважень відповідно до Регламенту Ради Національного банку.

Внутрішні питання організації діяльності Ради Національного банку, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом, який затверджується на її засіданні.

Розміщення та організаційно-матеріальне забезпечення Ради Національного банку здійснюються Національним банком за рахунок його кошторисних витрат.

Засідання Ради Національного банку проводяться не рідше ніж один раз на квартал.

Позачергові засідання Ради Національного банку скликаються Головою Ради Національного банку за його власною ініціативою або Радою Національного банку за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів, а також на вимогу Голови НБУ. Члени Ради Національного банку сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня його проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради Національного банку визначається її Регламентом.

Засідання Ради Національного банку є правомочними за наявності не менше десяти її членів.

Засідання Ради Національного банку веде Голова Ради Національного банку, а у разі відсутності — його заступник відповідно до Регламенту.

Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради Національного банку. Кожний член Ради Національного банку має один голос.

На засіданні Ради Національного банку можуть бути запрошені керівники центральних органів влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці та інші фахівці.

Члени Правління Національного банку можуть брати участь у роботі Ради Національного банку з правом дорадчого голосу.

Голова Ради Національного банку обирається Радою Національного банку строком на три роки. Голова Ради Національного банку:

— організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;

— скликає позачергові засідання за своєю власною ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;

— здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України.

Голова Ради Нацбанку має заступника, який обирається Радою Нацбанку строком на три роки.

Заступник заміщує Голову Ради Національного банку у разі його відсутності або неможливості ним здійснювати свої повноваження та здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради Національного банку.

Звільнення Голови Ради Національного банку або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється:

— у зв'язку із закінченням строку його повноважень;

— за власним бажанням, за умови подання письмової заяви;

— У разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

Матеріали засідань Ради Національного банку оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головуючим на її засіданні.

Рішення Ради Національного банку щодо Основних засад грошово-кредитної політики та з питань, визначених пунктами 4-8, 11 ст. 9 Закону України “Про Національний банк України”, є обов'язковими для виконання Правлінням Національного банку.

Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь.

Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

У разі коли Рада Національного банку застосовує відкладальне вето щодо рішення Правління, таке рішення набуває чинності лише за умови підтвердження його двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від дня застосування вето. Якщо рішення своєчасно не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, його вважають таким, що не набуло чинності. У разі коли рішення Правління Національного банку набуло

чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, його дія призупиняється на період розгляду Правлінням Національного банку відкладального вето.

Рішення Ради Національного банку підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли такі рішення становлять державну, банківську або службову таємницю відповідно до закону.

Членам Ради Національного банку забороняється розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням ними повноважень відповідно до Регламенту.

До керівних органів Національного банку України належить також Правління Національного банку. Правління Національного банку згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до статей 6 і 7 Закону України “Про Національний банк України” та здійснює управління діяльністю Національного банку.

Відповідно до ст. 15 Закону України “Про Національний банк України” Правління Національного банку вирішує такі питання:

1) приймає рішення про:

— економічні засоби та монетарні методи, необхідні для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та потреби у забезпеченні стабільності і купівельної спроможності національної валюти;

— емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;

— зміну відсоткових ставок Національного банку;

— диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;

— встановлення економічних нормативів для банків;

— розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

— застосування заходів впливу до комерційних банків;

— встановлення, лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

— ліміти позабалансових зобов'язань Національного банку;

— формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;

— розподіл прибутку та порядок відрахувань доходів до Державного бюджету України;

- мінімальний розмір золотовалютних резервів Національного банку;
- перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;
- умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
- створення та ліквідації підприємств, установ Національного банку;
- участь у міжнародних фінансових організаціях;
- встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);
- купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

2) подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення. На вимогу Ради Нацбанку подає для інформування бухгалтерські, статистичні та інші відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України, необхідні для виконання її завдань;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

4) затверджує штатний розклад Національного банку, форми оплати праці;

5) встановлює порядок надання ліцензій на ведення банківських операцій, а також інших ліцензій у випадках та за процедурою, передбаченими законом;

6) видає нормативні акти Національного банку;

7) затверджує Регламент Правління Національного банку;

8) виконує функції, передбачені статтями 3, 23, 28, 60 і 64 Закону України “Про Національний банк України”, та інші функції, що випливають із основної мети діяльності Національного банку.

Очолює Правління Національного банку Голова Національного банку. Кількісний та персональний склад Правління Національного банку затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку.

Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління Національного банку за посадою.

Порядок організації та проведення засідань Правління Національного банку визначаються його Регламентом.

Діяльність Національного банку України здійснюється на

основі поєднання колегіальності та єдиноначальності в обговоренні та вирішенні всіх питань щодо управління ним. Так, Голова Національного банку одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за виконання покладених завдань і функцій щодо діяльності Національного банку, видає накази, розпорядження та інші розпорядчі акти, обов'язкові для виконання. Водночас керівні органи Національного банку – Рада Національного банку України та Правління Національного банку України — колегіальне обговорюють питання, віднесені законом до їх компетенції, та видають відповідні нормативні акти (постанови, правила).

Основним структурним підрозділом у центральному апараті НБУ – є функціональні департаменти з основних напрямів діяльності банку.

Департаменти організовують роботу з питань грошово-кредитної політики, готівково-грошового обігу, банківського регулювання і нагляду, валютних операцій, здійснення розрахунків, бухгалтерського обліку, звітності, персоналу, фінансів тощо. В складі департаментів створено управління і відділи.

Структурні підрозділи (департаменти) Національного банку та положення про них затверджуються Правлінням Національного банку України. Директори департаментів Національного банку призначаються та звільняються з посади Головою Національного банку відповідно до законодавства України про працю.

До складу департаментів Національного банку входять кваліфіковані спеціалісти, що мають значний практичний досвід і відповідну наукову підготовку.

Умови найму, звільнення, оплата праці, надання відпусток, службові обов'язки та права, система дисциплінарних стягнень, питання соціального захисту службовців Національного банку визначаються Законом України “Про державну службу”.

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. Службовцями вважають осіб, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та обіймають посади, передбачені штатним розкладом.

Правління Національного банку визначає перелік посад працівників, трудовий договір з якими укладається у формі Контракту.

Службовці Національного банку є державними службовцями і до них застосовуються норми Закону України “Про державну службу”, якщо цей Закон не встановлює іншого.

Питання функціонування державної служби у Національному банку та класифікації посад вирішує Правління Національного банку відповідно до законодавства України.

Ранги державних службовців Національного банку, що відповідають посадам першої категорії, присвоюються Президентом України, інші ранги — Головою Національного банку.

До складу обслуговуючого персоналу Національного банку входять працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій Національного банку.

Розмір оплати праці службовців Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до положень Закону України “Про державну службу”.

Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу Національного банку встановлюється Правлінням Національного банку відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Голова Національного банку, його заступники, члени Правління Національного банку та інші службовці Національного банку згідно з переліком посад, затвердженим Правлінням Національного банку, не можуть бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької, наукової та іншої творчої діяльності.

Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами банків.

Голові Національного банку, його заступникам, членам Правління Національного банку та іншим службовцям Національного банку забороняється отримувати позики від будь-яких інших кредитних установ, за винятком Національного банку.

Велике значення для належного функціонування Національного банку та захисту його клієнтів має законодавче закріплення збереження банківської таємниці Службовцям Національного банку забороняється розголошувати інформацію, що становить службову таємницю або має конфіденційний характер і стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, і в разі припинення роботи в Національному банку, крім випадків, передбачених законодавством України (ст 66 Закону України “Про Національний банк України”).

Тема 3

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

1. Сутність і роль комерційних банків, їх класифікація

Важливою ланкою кредитної системи України є комерційні банки, що належать до другого рівня банківської системи. Комерційні банки є багатофункціональними установами, що здійснюють основний спектр кредитних і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банк – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку здійснювати у сукупності такі операції залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Комерційні банки – це автономні, незалежні комерційні підприємства. З одного боку, вони створюються для задоволення інтересів власників банку (акціонерів або індивідуальних) і суспільних інтересів клієнтури – юридичних і фізичних осіб, що обслуговуються банком, а це підприємства особливого типу, які організовують та здійснюють рух позикового капіталу для забезпечення отримання прибутку власниками банку. Як важлива ланка банківської системи держави, комерційні банки концентрують основну частину кредитних ресурсів і здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб. Комерційні банки є юридичними особами. Як будь-яка юридична особа банки мають свої ознаки.

1. Володіння майном на правах власності або на правах повного господарського відання, наявність статутного фонду, який відображається на самотійному балансі банку. Статутний фонд комерційного банку формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників банку у грошовій формі.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу, банківські метали, а також збільшувати статутний фонд для покриття збитків. Розмір статутного капіталу банку визначається засновниками, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку коливається від 1 до 5 млн євро залежно від території, на якій здійснює свою діяльність банк, а за участю іноземних осіб він повинен бути не менше від 5 до 10 млн євро.

2. Наявність усіх прав юридичної особи: організаційна єдність, участь у господарських відносинах, самотійна відповідальність, фірмове найменування, а також обов'язкове

зазначення в статуті банку, що банк є юридичною особою.

3. Наділеність спеціальною правоздатністю, яка означає, що банк діє на основі свого статуту і здійснює банківську діяльність на підставі ліцензій, які надаються Національним банком України.

4. Діяльність комерційних банків ґрунтується на економічній самостійності. Відповідно до ст. 5 Закону України “Про банки і банківську діяльність” комерційні банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності. Держава не відповідає за зобов’язаннями банків, а банки не відповідають за зобов’язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. Національний банк України не відповідає за зобов’язаннями банків, а банки не відповідають за зобов’язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором. Органам державної влади і місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків під час виконання ними службових обов’язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом. Одночасно банки відповідають за своїми зобов’язаннями всім своїм майном відповідно до законодавства.

5. Комерційні банки здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку: пропонують на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше банківське обслуговування підприємств, установ, організацій і громадян виконанням банківських операцій і наданням різних банківських послуг. За надання послуг клієнти сплачують винагороду, за рахунок якої утворюється прибуток банку.

6. Комерційні банки виступають суб’єктами ринкової економіки, діють одночасно на механізмах саморегуляції і самоуправління, використовують ринкові категорії — прибутковість, ризик, ліквідність. Як важливий сектор економіки, комерційні банки забезпечують народне господарство додатковими грошовими ресурсами. Діяльність банків не обмежується акумуляцією і розміщенням коштів підприємств, організацій і населення. Вони сприяють накопиченню капіталу, не лише активно втручаючись в усі сфери господарського життя, а й безпосередньо беручи участь у функціонуванні капіталу або здійснюючи контроль над ним. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами й галузями виробництва, який значною мірою забезпечує розвиток народного господарства залежно від об’єктивних потреб виробництва. Фінансуючи додаткові потреби підприємств промисловості, транспорту, сільського господарства, банки уможливають створення

прогресивної відтвореної структури народного господарства.

Сучасні комерційні банки як юридичні особи, що здійснюють господарську діяльність, зазвичай, не повинні виконувати адміністративні повноваження. Проте згідно з правилами НБУ на них у деяких випадках покладаються контрольні функції, що полягають у перевірці додержання суб'єктами господарювання порядку ведення касових операцій та норм з регулювання обігу готівки, здійснення валютного контролю за валютними операціями резидентів і нерезидентів через уповноважені банки.

Комерційним банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет), страхування, крім виконання функцій страхового посередника.

Існують певні обмеження щодо прямої чи опосередкованої участі банку у капіталі будь-якого підприємства, установи, який не повинен перевищувати 15 відсотків капіталу банку. Сукупні інвестиції банку не повинні перевищувати 60 відсотків розміру капіталу банку. Законодавством обмежено можливість комерційного банку мати у власності нерухомість. Так, банки можуть мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше ніж 25 відсотків капіталу банку. Однак це обмеження не поширюється на: а) приміщення, які забезпечують технологічне здійснення банківських функцій; б) майно, яке перейшло банку у власність внаслідок реалізації прав заставодержателя відповідно, до умов договору застави; в) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам за умови, що воно має бути відчужено банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

У ст. 9 Закону України “Про банки і банківську діяльність” передбачено, що комерційні банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, причому банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з додержанням вимог антимонопольного законодавства України. Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою Національного банку України та підлягають державній реєстрації внесенням відповідного запису до Державного реєстру банків. Закон передбачає також можливість створення комерційними банками банківських спілок та асоціацій з метою захисту Інтересів своїх членів, координації та вдосконалення банківської діяльності.

Характеризуючи сутність комерційних банків та їх специфіку, слід зазначити їх велике значення у механізмі функціонування фінансової системи держави завдяки їх зв'язкам з усіма секторами

економіки Важлива роль комерційних банків у ринковій економіці зумовлена основними функціями, які вони виконують, а саме:

- 1) мобілізація тимчасово вільних коштів і перетворення їх у капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави і населення,
- 3) здійснення розрахунків і платежів у господарстві,
- 4) випуск кредитних грошей,
- 5) емісійно-засновницька діяльність, пов'язана з випуском і розміщенням цінних паперів,
- 6) довірче управління майном клієнтів (трастові операції);
- 7) консультування клієнтів, надання їм економічної та фінансової інформації.

Останнім часом у діяльності комерційних банків спостерігається тенденція розширення їхніх функцій з метою універсалізації роботи, підвищення ефективності банківської діяльності, здійснення нетрадиційних для цієї сфери фінансового підприємництва дій (операції з цінними паперами, лізингові та факторингові операції й інші види кредитно-фінансового обслуговування).

Для визначення суті комерційних банків та їх специфіки велике значення має їх класифікація. Комерційні банки можна класифікувати за різними критеріями.

За формою власності розрізняють банки державні, акціонерні, кооперативні, приватні та змішані.

За територіальною ознакою банки поділяються на міжнародні, загальнонаціональні, регіональні та міжрегіональні, що обслуговують декілька регіонів країни.

За організаційно-правовою формою — банки, які утворюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативні банки.

За належністю статутного капіталу та способом його формування — пайові та акціонерні банки. Пайові банки утворюються за рахунок пайових внесків засновників (пайовиків) у формі товариств з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку.

Акціонерні банки в Україні створюються у формі акціонерного товариства закритого або відкритого типів. Порядок створення і діяльності акціонерних банків визначається Законами України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства”, “Про цінні папери і фондову біржу” тощо. Акціонерний банк — це кредитна установа, що є об'єднанням на підставі угоди коштів фізичних і юридичних осіб (у тому числі іноземних) з метою спільної господарської діяльності та одержання прибутку. Статутний капітал,

акціонерного банку формується лише за рахунок власних коштів акціонерів.

Основний капітал акціонерного банку формується емісією та продажем акцій фізичним і юридичним особам, а потім збільшується за рахунок капіталізації прибутку й випуску нових акцій. Статутний фонд акціонерного банку формується з основного капіталу, поділеного на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Розмір статутного фонду визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ.

Банкам забороняється випуск акцій на пред'явника. Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення, передплати акцій та збільшення його статутного капіталу.

Банки мають право придбавати власні акції з наступним письмовим повідомленням Національного банку України про, укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів з дати укладення угод. Банкам не дозволяється придбавати власні акції, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче за мінімальний рівень. Про намір придбати загальну кількість власних акцій у розмірі 10 і більше відсотків загальної емісії банк письмово повідомляє Національному банку України за 15 календарних днів до укладення угод. Національний банк України має право заборонити банку купівлю власних акцій у разі, якщо це може призвести до погіршення його фінансового стану.

Акціонерний банк діє на підставі установчого договору та статуту. В статуті фіксуються мета діяльності акціонерного банку, розмір та порядок створення фондів, склад і компетенція органів, а також обов'язково такі відомості: види акцій, що випускаються; номінальна вартість акцій; співвідношення акцій різних видів; кількість акцій, що купуються засновниками; наслідки невиконання зобов'язань з викуплення акцій.

Акціонерний банк є юридичною особою, власником свого майна, має повну господарську самостійність з питань вибору форм управління, використання прибутку, несе відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном, а акціонери відповідають за зобов'язання банку лише в межах належних їм акцій. Акціонерний банк може мати філії і представництва на: території України та за кордоном, але за письмовою згодою НБУ.

За видами здійснюваних операцій комерційні банки бувають універсальні та спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють широке коло банківських операцій і надають різноманітні послуги, перелік яких дедалі розширюється. Сучасні комерційні банки здатні виконувати понад 200

різних видів банківських операцій і послуг.

Спеціалізовані банки здійснюють деякі банківські операції, які тісно пов'язані з особливостями господарської діяльності підприємств, специфікою виробництва тощо.

За спеціалізацією банки в Україні можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо, більше ніж 50 відсотків його активів є активами одного типу, а статусу спеціалізованого ощадного банку — якщо більше ніж 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

За масштабом діяльності розрізняють великі, середні та дрібні банки. Однак чинне законодавство не містить конкретних критеріїв щодо віднесення банків до тієї чи іншої групи.

Відповідно до Закону України “Про банки і банківську діяльність” на території України можуть діяти банки, статутний фонд яких, сформований за рахунок українських юридичних і фізичних осіб; банки за участю іноземного капіталу (спільні банки); іноземні банки, статутний капітал яких формується за рахунок коштів нерезидентів — іноземних юридичних і фізичних осіб.

За характером відносин банки також поділяють на: банки-гаранти і банки-кореспонденти; *за структурою*: багато-профільні та безфілійні; *за фінансовим станом*: стабільні, проблемні, кризові та банкрути.

Отже, для ефективного функціонування і розвитку банківської системи необхідні подальша структуризація і спеціалізація комерційних банків, розвиток різних видів банківських установ, що сприятиме розширенню діапазону банківських операцій і фінансових послуг та вдосконаленню кредитно-фінансового механізму в країні.

2. Порядок створення і припинення діяльності комерційного банку

Правовою базою для створення і функціонування комерційних банків різних типів і форм власності є Закони України “Про банки і банківську діяльність”, “Про підприємництво”, “Про господарські товариства”, “Про цінні папери і фондову біржу”, а також нормативні акти НБУ.

Учасниками банків можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів.

Юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа прямо чи

опосередковано володітиме чи контролюватиме 10, 25, 50 та 75 відсотків статутного капіталу чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку України. Власники істотної участі банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи; у яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Не можуть виступати засновниками комерційних банків місцеві Ради всіх рівнів, їх виконавчі органи, політичні та профспілкові організації, спілки й партії, громадські фонди. Забороняється також бути засновниками військовослужбовцям, посадовим особам усіх правоохоронних органів, органів державної влади й управління, покликаних здійснювати контроль за діяльністю банків.

Не можуть бути засновниками банку особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, до закінчення строку, встановленого вироком суду, а також особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини. Ці особи не можуть також обіймати керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Національний банк України встановлює мінімальний розмір статутного капіталу комерційного банку, який формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників банку у грошовій формі.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, а також банківські метали.

Уся діяльність зі створення банку здійснюється в кілька етапів. На першому етапі засновники або їх організаційна група готують проекти всіх документів, необхідних для реєстрації. При цьому визначають організаційно-правову форму діяльності майбутнього банку, тобто господарське товариство, у вигляді якого він функціонуватиме. Далі засновники визначають розмір статутного фонду, необхідного для забезпечення нормальної діяльності комерційного банку і достатнього для запланованого обсягу операцій. Розмір статутного фонду не може бути меншим за мінімальну величину, встановлену НБУ.

Після визначення розміру статутного капіталу виконуються безпосередні операції щодо його формування проведенням відкритої або закритої передплати акцій чи паїв згідно з обраною для банку

формою господарського товариства.

Після нагромадження необхідної суми статутного капіталу, визначеної установчою угодою, засновники комерційного банку скликають установчі збори, за рішенням яких оформляють усі належні документи, необхідні для реєстрації банку.

— Для державної реєстрації комерційного банку уповноважені засновниками банку особи подають до територіального управління Національного банку України за місцем створення банку такі документи:

— заяву про реєстрацію банку за підписом голови ради або уповноваженої особи, яка призначена відповідальною за реєстрацію банку установчими зборами;

— установчий договір (крім державного банку), підписаний засновниками банку та засвідчений їхніми печатками;

— статут банку, затверджений установчими зборами і підписаний головою правління банку;

— рішення про створення банку (протокол установчих зборів) або Постанову Кабінету Міністрів України про створення державного банку;

— бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно зі встановленими Національним банком України вимогами;

— інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку. У разі коли засновником банку є юридична особа, надається інформація про членів ради директорів і осіб, які мають істотну участь у цій юридичній особі;

— бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири-звітних періоди (квартали) для учасників — юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) для учасників фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку, що встановлюється Національним банком України;

нотаріально завірнені копії установчих документів учасників, які є юридичними особами і матимуть істотну участь у банку;

копії звіту про проведення відкритої передплати на акції для банку, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства;

відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів), головного бухгалтера

банку тощо.

Національний банк України у тижневий строк з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення передплачених внесків засновників та інших учасників банку.

З метою контролю за діяльністю комерційних банків територіальне управління НБУ за місцем знаходження банку в місячний строк з дати отримання повного пакета документів готує висновок про загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність і репутацію засновників банку, наявність власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на тимчасовий рахунок банку коштів, до статутного капіталу кожним засновником у передбачених, законом розмірах, наявність приміщення, придатного для розміщення банку та касового вузла, професійну придатність і репутацію голови виконавчого органу (правління) і головного бухгалтера та погодження їх призначення, відповідність установчих документів банку вимогам чинного законодавства і нормативним актам НБУ.

Повний пакет установчих документів і висновок територіального управління НБУ подаються до НБУ. Документи для реєстрації банку розглядаються Генеральним департаментом банківського нагляду та у разі потреби — іншими департаментами і подаються до Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ. Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається НБУ не пізніше тримісячного строку з часу подання повного пакета передбачених законом документів.

У разі прийняття НБУ позитивного рішення реєстрація комерційних банків здійснюється внесенням відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Національний банк України протягом трьох робочих днів видає банку свідоцтво про його державну реєстрацію за встановленою ним формою.

НБУ може відмовити в державній реєстрації комерційному банку в разі: порушення порядку створення банку, невідповідності установчих документів законодавству України, подання неповного пакета документів, необхідних для державної реєстрації банку, або коли ці документи не відповідають вимогам чинного законодавства; у разі, коли у НБУ є докази, що підтверджують відсутність бездоганної ділової репутації чи задовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, що мають істотну участь у банку; в разі професійної непридатності та відповідності ділової репутації голови виконавчого

органу і головного бухгалтера банку, а також членів виконавчого органу, які не відповідають вимогам НБУ. Про відмову у державній реєстрації банку НБУ приймає мотивоване рішення. Засвідчена Національним банком України копія рішення про відмову в реєстрації банку надсилається уповноваженій особі банку рекомендованим листом або вручається під розпис. Рішення про відмову в державній реєстрації комерційного банку може бути оскаржено в судовому порядку.

Комерційні банки зобов'язані у місячний строк повідомляти НБУ про зміни і доповнення, що вносяться до установчих документів, з поданням нотаріально засвідчених копій змінених документів.

Комерційні банки можуть відкривати на території України та за її межами філії і представництва після отримання відповідної ліцензії НБУ. Філії та представництва банку не Ві юридичними особами, але мають свої положення і виступають від імені головного банку. Філія має свій рахунок та здійснює банківські операції, передбачені її положенням. Представництво банку фінансується головним банком, від якого він виступає, але не має права здійснювати банківські операції, філії банків відкриваються за угодою з НБУ на підставі таких документів;

клопотання банку про відкриття філії із зазначенням місцезнаходження та основних видів діяльності її;

рішення спостережної ради банку про відкриття філії;

положення про філію, затвердженого спостереженою радою;

інформації про керівника та головного бухгалтера філії.

Реєстрація філії банку здійснюється НБУ впродовж одного місяця з моменту надання всіх необхідних документів внесенням відповідної інформації до Державного реєстру банків.

НБУ з деяких підстав може відмовити у наданні згоди на відкриття філії.

Правила НБУ встановлюють деякі особливості реєстрації банків за участю іноземного капіталу. Засновниками іноземних банків можуть бути іноземні юридичні та фізичні особи або за участю українських та іноземних юридичних і фізичних осіб (спільні банки).

Для створення банку з іноземним капіталом його засновники зобов'язані отримати попередній дозвіл НБУ.

Крім документів, що подаються українськими засновниками для утворення комерційного банку, іноземні юридичні особи подають:

нотаріально засвідчену за місцем видачі копію рішення уповноваженого органу управління іноземного інвестора про участь у банку в Україні;

письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в

Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, у якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог щодо попередньої згоди на здійснення інвестиції за кордон;

витяг з торговельного (банківського) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземного учасника в країні, у якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора;

— нотаріально засвідчену за місцем видачі копію висновку Іноземної аудиторської організації про фінансовий стан іноземного інвестора на кінець останнього повного календарного року.

Іноземні інвестори — фізичні особи для створення комерційного банку подають:

1) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог законодавства країни його перебування щодо попередньої згоди на здійснення інвестиції за кордон;

2) анкету, яка повинна містити, зокрема, інформацію про відсутність судимості.

Ці документи повинні бути нотаріально засвідчені за місцем їх видачі та легалізовані (підтверджені) в установленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Іноземні засновники подають також засвідчені переклади українською мовою всіх документів, викладених іноземною мовою, з доданням оригіналів. Крім того, до вказаного переліку документів додається ліцензія НБУ на створення банку за участю іноземних юридичних і фізичних осіб.

Отже, процес створення комерційних банків є досить складною процедурою, пов'язаною з оформленням численних документів, добром кваліфікованих кадрів, вибором відповідного приміщення, забезпеченням його необхідним обладнанням тощо.

Припинення діяльності комерційного банку згідно зі ст. 37 Цивільного кодексу України відбувається ліквідацією або реорганізацією. У разі ліквідації комерційного банку припиняється його діяльність як юридичної особи з ліквідацією його справ і майна, банк перестає існувати.

Способи й умови реорганізації комерційного банку, зміст рішення про реорганізацію його докладно визначено в гл. 5 Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Реорганізація банку здійснюється добровільно за рішенням власника або примусово за рішенням НБУ. Реорганізація може здійснюватися злиттям,

приєднанням, поділом, виділенням, перетворенням. У разі реорганізації всі права та обов'язки банку переходять до правонаступника — іншої юридичної особи.

Порядок припинення діяльності комерційних банків визначений Законами України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства”, “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” та іншими нормативними актами. Ліквідація комерційного банку може відбуватися як добровільно, так і примусово. Добровільна ліквідація здійснюється тільки за рішенням загальних зборів засновників, примусова — у разі порушення банками банківського законодавства, здійснення ризикових операцій, що спричинило значну втрату активів або доходів, а також у разі настання ознак неплатоспроможності банку. В цих випадках НБУ має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

Особливості процедури ліквідації банків передбачені в гл. 16 Закону України “Про банки і банківську діяльність”. Банк може бути ліквідований з ініціативи власників банку та Національного банку України (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з ініціативи власників здійснюється в порядку, передбаченому законодавством України про господарські товариства, з урахування особливостей, передбачених Законом України “Про банки та банківську діяльність” та за згодою Національного банку України.

Ліквідація банку з ініціативи НБУ здійснюється відповідно до банківського законодавства. Право звернення до господарського суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідацію мають: а) кредитори банку; б) Національний банк України. Кредитори банку направляють рекомендованим листом до НБУ заяву Про ліквідацію банку в разі настання ознак неплатоспроможності банку з доданням документально підтверджених доказів наявності невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними. Якщо впродовж одного місяця з дня направлення, заяви зазначені особи не отримали відповідь НБУ, вони мають право звернутися до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним. При підготовці справи до розгляду суддя повинен мати обґрунтований висновок НБУ щодо доцільності ліквідації банку або рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора. НБУ зобов'язаний надати один із зазначених документів протягом місяця з дня отримання запиту суду.

Якщо банк-боржник не спроможний виконати свої зобов'язання відповідно до рішення суду про примусове стягнення

протягом 6 місяців і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, НБУ зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку. Справа про визнання банку неплатоспроможним за заявою кредиторів банку може бути порушена лише після відкликання банківської ліцензії. Після відкликання банківської ліцензії санація банку не допускається.

Орган, що ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора, який приступає до виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії.

Упродовж одного місяця з дня прийняття справи до розгляду суд повинен визначитися щодо позову про ліквідацію банку. Єдиним питанням, що приймається до розгляду судом у справі про ліквідацію банку, є висновок НБУ щодо доцільності ліквідації банку та відповідність застосування процедури ліквідації з боку НБУ. У своєму рішенні суд повинен підтвердити кандидатуру ліквідатора або призначити такого, що відповідає вимогам закону. Єдиною підставою відхилення кандидатури ліквідатора, призначеного НБУ, може бути наявність конфлікту інтересів, який став відомий суду.

Розгляд справи в суді щодо ліквідації банку не зупиняє діяльності ліквідатора, призначеного НБУ. Процедура ліквідації банку повинна бути завершена не пізніше трьох років з дня відкликання ліцензії.

Ліквідатором здійснюється опублікування відомостей про відкриття ліквідаційної процедури у газеті “Урядовий кур’єр” чи “Голос України” за рахунок банку. Протягом одного місяця з дня опублікування оголошення про відкриття ліквідаційної процедури кредитори мають право заявити ліквідатору про свої вимоги до банку.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора:

1) припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління банку та тимчасового адміністратора, який негайно передає ліквідатору всі справи;

2) банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

3) строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів вважають таким, що настав;

4) припиняється нарахування відсотків, неустойки (штрафу, пені) та інших економічних санкцій щодо всіх видів заборгованості банку;

5) відомості про фінансове становище банку перестають бути

конфіденційними чи становити банківську таємницю;

б) укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передаванням його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому законодавством;

7) скасовуються арешт, накладений на майно (у тому числі на власні кошти банку на його рахунках) банку, чи інші обмеження щодо розпоряджання його майном. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпоряджання майном банкрута не допускається;

8) вимоги за зобов'язаннями банку, що виникли під час проведення ліквідації, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури.

Ліквідатор з дня свого призначення здійснює такі повноваження щодо провадження ліквідаційної процедури банку: приймає до свого відання майно банку; вживає заходів щодо забезпечення його збереження; виконує функції з управління та розпоряджання майном банку; здійснює інвентаризацію та оцінку майна банку згідно з законодавством; виконує повноваження органів управління банку; очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу; пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банку, у тому числі через судові органи; має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банку; з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його; заявляє заперечення по заявлених до банку вимогах кредиторів; заявляє відмову від виконання договорів та розриває їх; реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів тощо.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять права керівника (органів управління) банку. Впродовж трьох днів з дня призначення ліквідатора керівники банку забезпечують передавання бухгалтерської та іншої документації банку, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку ліквідатору. У разі ухилення від виконання зазначених обов'язків Винні особи несуть відповідальність відповідно до вимог чинного законодавства України. При виконанні своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника НБУ. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе адміністративну або кримінальну відповідальність. Правоохоронні органи зобов'язані надавати допомогу ліквідатору в його роботі на підставі письмового звернення. Банк вважається ліквідованим з моменту внесення запиту про це до Державного реєстру банків.

3. Організаційна структура та управління комерційним банком

Важливою умовою ефективної роботи створеного комерційного банку є вибір оптимальної організаційної його структури для успішного здійснення функцій управління, максимального задоволення інтересів клієнтів у різноманітних банківських послугах з метою досягнення банком основних стратегічних цілей.

У практиці банківської діяльності існують два підходи побудови організаційної структури банку: функціональна і за видами надання різноманітних банківських послуг. Загалом більшість сучасних банків застосовують змішані організаційні структури, поєднуючи ці два підходи з метою вирішення банками своїх завдань.

За функціональної організації структури банку діє принцип універсальності, банк виконує широке коло операцій, у ньому створюються підрозділи, що виконують спеціалізовані функції: кредитування, інвестування, розрахунково-касові операції та облік, трастові операції, міжнародні розрахунки тощо, кожний підрозділ має чітко визначені завдання й обов'язки. Для цієї структури банку характерна ієрархічність рівнів управління, за якої кожний нижчий рівень контролюється вищим і підпорядковується йому.

За організаційної структури банку, побудованої на принципі надання клієнтам різноманітних банківських послуг, функції управління для здійснення відповідних операцій передаються певним керівникам, відповідальним за той чи інший вид послуг, які є фахівцями у цій сфері банківської діяльності. В таких банках створюються підрозділи для надання комерційних, споживчих, сільськогосподарських кредитів, позик під нерухомість тощо. Така побудова дає змогу банку при наданні тієї чи іншої послуги концентруватися під одним керівним центром, що сприяє поліпшенню координаційних функцій усіх підрозділів банку і розробці нових видів банківських послуг з урахуванням конкуренції, вдосконалення технології і задоволення потреб клієнтів.

Зважаючи на те, що вибір організаційної структури банку залежить від його стратегічних цілей і необхідності ефективного вирішення важливих завдань спеціалізації і концентрації, на практиці дедалі частіше застосовується змішаний підхід до побудови організаційної структури банку.

В організаційній структурі банку реалізуються його завдання, безпосередньо пов'язані з виконанням поставлених перед банком цілей: кредитування, інвестування, трастові, розрахунково-касові

операції, міжнародні розрахунки, а також депозитні та валютні операції. Кількість відділів банку залежить від розміру і характеру діяльності банку, обсягів та складності банківських операцій і різноманітності наданих клієнтам послуг.

Організаційна й управлінська структура комерційного банку регламентується його статутом.

Органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку.

Вищим органом управління банку є загальні збори учасників, які скликаються для вирішення таких питань:

- визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про виконання їх;

- внесення змін та доповнень до статуту банку;

- зміни розміру статутного капіталу банку;

- призначення та звільнення голів і членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;

- затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;

- розподілу прибутку;

- припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

Спостережна рада банку обирається загальними зборами учасників з числа учасників банку або їх представників.

Безпосереднє керівництво поточною діяльністю комерційного банку здійснює правління, яке є виконавчим органом банку.

Правління підзвітне загальним зборам учасників і спостережній раді банку. Правління банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами чи спостережною радою банку.

Правління банку має такі повноваження:

- попередньо обговорює всі питання, що підлягають розгляду на загальних зборах учасників і раді банку, готує для цього необхідні матеріали, організовує виконання рішень загальних зборів і ради банку;

- розглядає питання організації кредитування, фінансування, розрахунків, грошового обігу, касового обслуговування, зберігання грошей і цінностей банку, обліку й звітності, внутрішньобанківського контролю, зовнішньоекономічної діяльності, роботи з цінними паперами, участі у спільних підприємствах, забезпечення інтересів клієнтів, інші питання діяльності банку;

- приймає рішення про випуск, умови і порядок реалізації

акцій та інших паперів, затвердження результатів підписки на акції. За погодженням з радою банку визначає розмір дивідендів, приймає рішення про нарахування та сплату дивідендів по акціях банку з подальшим затвердженням на загальних зборах учасників;

- контролює додержання законодавства банком та його установами;

- вирішує питання добору, розміщення, підготовки та перепідготовки персоналу;

- визначає організаційну структуру банку;

- розглядає проекти наказів та інструкцій і приймає рішення щодо них;

- розглядає матеріали ревізій, перевірок, а також звіти керівників установ банку і приймає по них рішення;

- виносить рішення про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб банку.

Правління вирішує всі питання діяльності банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів учасників і ради банку, а також виконує передані йому загальними зборами повноваження.

Органом контролю банку є ревізійна комісія та внутрішній аудит банку. Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює ревізійна комісія банку, яка обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку.

Ревізійна комісія має такі права:

- 1) контролює додержання банком законодавства України і нормативно-правових актів НБУ;

- 2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів і готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;

- 3) виносить на загальні збори учасників або спостережній раді банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності більше ніж 10 відсотками голосів.

Засідання ревізійної комісії скликаються за потребою, але не рідше одного разу на рік.

Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостереженою радою банку чи за ініціативою учасників, які володіють більше ніж 10 відсотками голосів. Рішення приймаються більшістю голосів членів ревізійної комісії.

Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи — положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами учасників банку. Комерційні банки також створюють службу внутрішнього аудиту, яка є органом оперативного контролю правління (ради директорів) банку.

Отже, функції та повноваження органів управління банком нормативне розмежовані законодавчими та статутними нормами.

4. Операції та послуги комерційних банків

Економічна роль комерційних банків виявляється в тому, що вони здатні здійснювати широке коло операцій і надають велику кількість різноманітних послуг підприємствам, фірмам, населенню, державі. Концентруючи основну частину кредитних ресурсів та виконуючи широкий спектр банківських операцій і фінансових послуг, комерційні банки впливають на всі сторони господарського життя країни і тим самим забезпечують розвиток народного господарства.

Банківські операції — це операції із залучення грошових коштів та вкладення їх у позички, цінні папери і послуги, випуску в обіг і вилучення з нього грошей, для розрахунків, фінансування та кредитування капітальних вкладень, касового виконання державного бюджету тощо.

Відповідно до ст. 47 Закону України “Про банки і банківську діяльність” на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
 - операції з валютними цінностями;
 - емісію власних цінних паперів;
 - організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
 - здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
 - надання гарантій і поручительств та інших зобов’язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
 - придбання права вимоги на виконання зобов’язань у

грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та приймання платежів (факторинг);

— лізингові операції;

— послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

— випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;

випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток,

надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання письмового дозволу Національного банку України банки також мають право здійснювати такі операції:

1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;

2) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;

3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені, з інструментами грошового ринку; з інструментами, що ґрунтуються на обмінних курсах та відсотках; з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;

5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;

6) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Національний банк України встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення зазначених вище перших чотирьох операцій та визначає умови, за яких цей дозвіл надається, а саме:

а) рівень регулятивного капіталу банку повинен відповідати вимогам НБУ, що підтверджується незалежним аудитором;

б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;

в) банком подано план, за яким він здійснюватиме таку діяльність, і цей план схвалений Національним банком України;

г) Національний банк України дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних фахівців для здійснення такої діяльності.

У банківській практиці України, як правило, є дві основні групи банківських операцій, за допомогою яких залучаються банківські ресурси: активні та пасивні.

До активних належать операції, здійснюючи які, банки за-

безпечують клієнтові можливість одержання необхідних йому коштів, і тим самим розміщують власний і залучений капітал. Це кредитні операції, пов'язані з наданням клієнтам різноманітних позичок та їх погашенням, інвестиційна діяльність банків, тобто вкладання коштів у цінні папери підприємств усіх форм власності на порівняно тривалий час, формування касових залишків та резервів, лізингові та факторингові операції.

Кредитування є основним видом активних операцій комерційних банків. Конкретні сфери застосування банківського кредиту визначаються залежно від його цільового призначення та складу учасників кредитних правовідносин. Враховуючи особливості позичкових операцій комерційних банків, прийнято виділяти кредитування:

- поточної діяльності підприємств, пов'язане із задоволенням їх потреб в оборотних коштах;

- інвестиційної діяльності підприємств, призначене для збільшення основних фондів, реконструкції та розширення виробництва;

- приватних осіб для задоволення різноманітних потреб споживчого характеру;

- держави для покриття бюджетного дефіциту. Важливою умовою кредитування є видача кредиту банками під забезпечення. Формами забезпечення повернення кредитів є: застава, гарантія, страхування. Крім того, застосовується переуступка контрактів, дебіторської заборгованості, товарні запаси (сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція), шляхові документи, іпотека (нерухоме майно, земля), цінні папери, майнові права, права вимоги, що належать заставодавцю, дорогоцінні метали та інші активи позичальника. Щодо інвестиційних операцій комерційних банків, метою яких є отримання доходу і нарощування капіталу, то сфера застосування їх тепер обмежена, що зумовлено різними факторами: недосконалістю чинного законодавства, нестабільністю економічного становища країни (інфляція, нерозвиненість ринку капіталів та його інфраструктури, низькі темпи приватизаційних процесів).

Комерційні банки можуть також здійснювати інші види активних операцій: лізингові операції, факторинг і форфейтинг.

Відповідно до пунктів 6 і 7 ст. 47 Закону України “Про банки і банківську діяльність” банки мають право придбавати на власні кошти засоби виробництва (певне майно — автомобілі, літаки, устаткування, транспортні засоби, обчислювальну техніку тощо) для передавання їх клієнтам в оренду. Така форма фінансово-кредитних відносин

називається лізингом і в банківській практиці набула значного поширення. На прохання клієнта банк набуває певне майно і приймає на себе всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, внесення страхових платежів, оплату майнових податків. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, підписує з банком строковий договір оренди, у якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внесення, можливість продажу клієнту устаткування після закінчення строку договору.

Отже, лізинг — це різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається клієнтом у розстрочку. При здійсненні такої лізингової операції банки організують отримання довгострокової позички в одного або у кількох кредиторів на суму до 80% вартості зданих в оренду активів. За організацію позички банки отримують від орендаря додаткову винагороду.

Нетрадиційною банківською операцією є факторинг — купівля банком у клієнта термінових вимог платежу, пов'язаних з постачанням товарів або наданням послуг. Факторинг — це уступка права вимоги (цесія), що оформляється відповідним чином укладеним договором між банком і клієнтом (ст. 197 ЦК України). У договорі банк зобов'язується не тільки стягувати борги, а й визначає свої функції з обслуговування боргу, передбачає аналіз кредитної спроможності боржників, інкасування, залікові операції, приймання на себе ризику несплати тощо.

Клієнт, що продав дебіторський борг, отримує від банку гроші (готівка, перерахування, оплата чека тощо) у розмірі 80-90% суми боргу, а залишені 10-20% банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. За факторингові операції банк стягує з клієнта плату.

Різновидом факторингової операції є форфейтинг — форма кредитування зовнішньоекономічних операцій купівлею комерційним банком векселів, акцептованих імпортером, тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупця. Форфейтинг передбачає перехід усіх ризиків до покупця векселя (банку), тому останній вимагає гарантій банку країни-імпортера. Перевагою форфейтинга є тверда ставка кредитування та простота оформлення переуступки векселів.

До пасивних операцій банків належать операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення кредитних та інших активних операцій, а саме — депозитні операції, відкриття та ведення

рахунків клієнтів, отримання позичок на міжбанківському ринку, продаж власних торгових зобов'язань (векселів і облігацій). Ефективна організація пасивних операцій банків сприяє забезпеченню нормальної банківської діяльності на комерційних засадах, регулюванню грошової маси в країні, успішному виконанню банками традиційних розрахунково-кредитних операцій, а також розширенню діапазону банківських послуг.

Активні й пасивні операції здійснюються банками відповідно до визначених принципів із використанням тих чи інших засобів і методів, передбачених законодавством. Діяльність сучасних комерційних банків не обмежується традиційними банківськими операціями, а охоплює значно ширший діапазон банківських послуг відповідно до потреб своїх клієнтів. Банківські послуги є видом діяльності комерційних банків, які виконують різні банківські операції за дорученням клієнтів (юридичних і фізичних осіб), і включають посередницькі, консультативні, розрахункові, довірчі (трастові) та інші послуги.

Серед посередницьких послуг найпоширенішими є посередництво в одержанні клієнтом кредиту, в операціях з цінними паперами, валютою та майном. Посередництво в одержанні клієнтом кредиту має місце тоді, коли банк сам не має можливості задовольнити кредитну заявку клієнта. У такому разі банк, що обслуговує клієнта, за його проханням бере кредит в іншому банку і надає його клієнту під більш високий відсоток, аніж плата за куплені ресурси. Клієнт погоджується на таку операцію, тому що отриманий ним кредит в іншому комерційному банку часто обходиться значно дорожче, оскільки цей банк прагне компенсувати ризик надання кредиту, особливо незнайомому позичальнику. Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою і майном здійснюються на підставі доручення від клієнта й укладаються з емітентом. Сьогодні заслуговує на увагу посередницька діяльність комерційних банків під час емісії, розміщення та організації повторного обігу цінних паперів клієнтів.

Банківські послуги щодо торгівлі валютою мають на меті надання валюти клієнтам для забезпечення їхніх платежів і підтримання ліквідності у валюті: страхування ризиків знецінення коштів внаслідок зміни валютних курсів, отримання спекулятивного прибутку за рахунок зміни курсів валют.

Для забезпечення платіжної дисципліни великого значення набувають розрахункові послуги банків, які передбачають ведення рахунків юридичних і фізичних осіб та здійснення розрахунків за їх дорученням. Особливим видом діяльності комерційних банків є довірчі (трастові) послуги: операції з володіння майном, переданим клієнтом банку за дорученням. Довірене управління майном пов'язане з виконанням робіт з обліку операцій, збереженням цінностей, розміщенням коштів, фінансовим аналізом тощо.

Значну частку у довірчих (трастових) послугах комерційних банків займають агентські послуги. Під час виконання таких операцій банк діє від імені і за дорученням клієнта на основі договору, укладеного на конкретний строк. Відмінність їх від довірчих полягає в тому, що при наданні агентських послуг клієнт не втрачає повноважень власника, а лише уповноважує банк на операції від імені власника.

Комерційні банки при наданні агентських послуг здійснюють операції зі зберігання майна клієнтів та управління їх власністю, інвестиційні та кредитні операції за дорученням власника, операції купівлі-продажу, організовують оплату рахунків і податків, оформлення та відновлення страхових полісів та інше юридичне обслуговування.

Комерційні банки виконують послуги зі збереження цінностей: надають в оренду сейфи клієнтам, здійснюють операції зі збереження цінних паперів з одночасним отриманням з них доходу, погашення облігацій із закінченим строком дії, обміну цінних паперів, їх купівлі та продажу, отримують кошти за заставними листами.

За сучасних умов у банківській практиці почали впроваджуватися нові технології в банківському обслуговуванні клієнтів — система дистанційного банківського обслуговування. Комерційні банки надають клієнтам такі послуги, як проведення банківських операцій вдома (“home banking”), в офісі тощо, повсюди, де це зручно клієнту. На сьогодні виділяють чотири основних різновидності віддаленого банкінгу:

1) телефонний банкінг, коли за допомогою телефону або “мобілки” можна виконати безліч банківських операцій;

2) відеобанкінг — це телеміст, який працює між клієнтами і банком, за допомогою спеціальних пристроїв, обладнаних телемоніторами, клієнт може поспілкуватися зі службовцем банку і

здійснити необхідні операції;

3) Інтернет-банкінг — коли клієнти використовують цю систему для управління банківськими рахунками;

4) РС-банкінг, коли доступ до рахунка банку здійснюється за допомогою персонального комп'ютера. В Україні ця система відома як "Банк-клієнт", яка дає можливість банку продавати, а клієнту отримувати максимальний спектр банківських послуг. У перспективі таке обслуговування клієнтів банками стане основною формою банківських послуг.

5. Правова охорона банківської таємниці

Застосування норм про банківську таємницю пов'язане передусім з труднощами визначення цього поняття та нечіткою правовою регламентацією. Банківська таємниця, як один із важливих принципів роботи комерційних банків, становить різновид комерційної таємниці. Питання комерційної таємниці регулюються Законами України "Про підприємства в Україні", "Про інформацію" тощо.

При визначенні банківської таємниці слід виходити з того, що, по-перше, банки прагнуть приховати відомості про свої операції з метою одержання високих прибутків.

По-друге, установи банків зберігають у таємниці відомості про клієнтів та про операції банків, а працівники банківських установ в інтересах клієнтів не мають права розголошувати відомості про стан їх рахунків і здійснюваних ними операцій тощо. Під банківською таємницею мають на увазі відомості, пов'язані з інформацією щодо діяльності та фінансового становища клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або третім особам при наданні послуг банку і розголошення якої може заподіяти матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

У частині 2 ст. 60 Закону України "Про банки і банківську діяльність" дається перелік відомостей, які становлять банківську таємницю. Це зокрема:

1. Відомості про стан рахунків клієнтів, у тому числі стан кореспондентських рахунків банків у Національному банку України.

2. Операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди.

3. Фінансово-економічне становище клієнтів.
4. Системи охорони банку та клієнтів.
5. Інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи — клієнта, її керівників, напрями діяльності.
6. Відомості щодо комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці, будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація.
7. Інформація щодо звітності по окремому банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню.
8. Коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Положення цієї статті не поширюються на узагальнену по банках інформацію, яка підлягає опублікуванню. Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, встановлюється Національним банком України та додатково самим банком на його розсуд.

Комерційні банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

- 1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;
- 2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;
- 3) використання технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;
- 4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її розголошення у договорах та угодах між банком і клієнтом.

Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм при виконанні своїх службових обов'язків.

Приватні особи та організації, які при виконанні своїх функцій або наданні послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати її і не використовувати на свою користь чи на користь третіх осіб.

Збитки, заподіяні банку чи його клієнту внаслідок витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені

здійснювати банківський нагляд, відшкодовуються винними, органами.

Велике значення для захисту банківської таємниці має порядок її розкриття. Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

1) на письмовий запит або з письмового дозволу власника такої інформації;

2) на письмову вимогу суду або за рішенням суду;

3) органам прокуратури України, Служби безпеки України; Міністерства внутрішніх справ України — на їх письмову вимогу щодо операцій за рахунками конкретної юридичної або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;

4) органам Державної податкової служби України на їх письмову вимогу з питань оподаткування або валютного контролю щодо операцій за рахунками конкретної юридичної або фізичної особи — суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу.

Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, повинна:

а) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;

б) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;

в) містити передбачені законодавством підстави для отримання інформації;

г) містити посилання на норми закону, відповідно до яких державний орган має право на отриманий такої інформації.

Довідки по рахунках (вкладах) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунка в заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам у справах спадщини за рахунками померлих власників рахунків.

Комерційному банку забороняється надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені в документах, угодах та операціях клієнта. Банк має право надавати загальну інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам в

обсягах, необхідних для надання кредитів, банківських гарантій.

Особи, винні в порушенні порядку розкриття та використання банківської таємниці, несуть кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність.

Дисциплінарну відповідальність несуть службовці банку, якщо вони порушують умови контракту щодо збереження банківської таємниці, відповідно до зобов'язання про охорону банківських таємниць. У таких випадках керівництво банку може звільнити працівника. Покарання за розголошення банківської таємниці не повинно суперечити чинному законодавству, а заходи впливу мають ґрунтуватися на визначених законом підставах.